

PAPER DETAILS

TITLE: SELM VE CEHL KELIMELERİ ÜZERİNE

AUTHORS: Murat Sarıcık

PAGES: 73-102

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257991>

SELM VE CEHL KELİMELERİ ÜZERİNE

Doç. Dr. Murat SARICIK*

A- SELM VE İSLÂM

İslam tarihi araştırmaları için Cahiliyye devrinin bilinmesi önemlidir. Biz bu sebepten makalemizde Selm ve Cehl kelimeleri ve manaları üzerinde durmak istiyoruz.

SLM fiilinin birçok manası vardır. SLM fiilinin ikinci babdan Selm mastarı ham deriyi selem (palamut) ağacı ile sepilemektir, birinci babdan gelen selm mastarı ise yılan sokmak (yılanın soktuğu yer) manasına gelir. Selm ayrıca teslim olmak, müslüman olmak (kavga ve düşmanlığı bırakıp dost olup), sulh yapmak ve sulh yapan manasına da kullanılır. Silm de selm manasındadır.⁽¹⁾

a) Sepilemek Manası :

Selm bir manası ile sepilemektir. Ham, kullanışsız, işe yaramayan, sert, yumuşaklığı olmayan, belki de kötü kokulu zayıf bir deri, palamutla, palamudun kendisine nüfuz etmesi ile sanki bir fitrat- ı saniye iktisap etmekte, üzerinde faydaya yönelik işlemleri kabul eder hale gelmektedir. Yani sepilemekle muti, itaatkâr, kendini usta eline teslim eder bir durum almaktadır. Artık sertliğin, boyun eğmemenin yerini, yumuşaklık ve teslimiyet; direnme

(1) Feyrûzabâdî Muhammed b. Ya'kûb, el- Kâmûs'î- Muhîd, I- IV, Mısır, 1952, IV, 132; İbnü'l- Manzûr, Usânu'l- Arab, Kahlîre, ty, I- VI, III, 2077 vd. Ayrıca Bk. Bakara, 209, Enfal, 61, Elmalîlî Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1970, I- IX, II, 735 (Silm, Sulh ve Müsalemete girmek, Kamil müslüman olmak, Allah'a inkiyad ve ihlas sebebi ile müsalemete girmek); er- Râzî. Ömer b. Hüseyin, et- Tefsîru'l- Kebîr, I- XXX, Beyrut, ty, V, 175; VII, 180; VIII, 110. (Râzî, kelimenin aslını inkiyad olarak alır. Bütün manâları bununla ilişkilendirerek açıklar); et- Taberî, Ebu Ca'fer, Muhammed b. Cerîr, el- Camî'ul- Beyan fi Tefsîri'l- Kurân, I- XV, Beyrut, ty, II, 232; IV, 86; V, 32, 103; Muhammed Reşîd Rıza, Tefsîru'l- Menâr, I- XII, Beyrut, ty, VIII, 63; XI, 28; XII, 88; er- Râzî, Abdulkadir, Muhtârus- Sihâh, Beyrut, 1974, s. 311; Ahmed b. Faris, Mu'cemu'l- Mekâyis'î- Luğa, I- VI, Mısır, 1969, I, 489.

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi

ve mücadelenin yerini, itaat ve sulh, çürüklüğün yerini sağlamlık almıştır. Ayrıca ham deri, değersizken değerli hale gelmiş, yeni bir renk kazanmış ve sıbğalanmıştır. Kötü koku yerine güzel, cezbedici bir koku gelmiştir. Ayrıca ham deri sepiyenmekle temizlenmiştir.

Ham deriyi; sert işe yaramaz, - tabiri caizse- inatçı direşken, kötü kokulu ve çevresini rahatsız eder durumdan; yumuşak, faydalı, itaatkar, sağlam, yumuşak başlı, değerli ve çekici hale getirme işi, selm mastarı ile ifade edilmektedir. Burada selm'in fonksiyonu, bütünüyle, iyiye götürme, yumuşatma, değerlendirme, sağlamlaştırma gibi neticelere yöneliktir.

b) Selm Yılan Sokmasıdır :

Selm'in yılan sokmasına isim olmasına, yılan sokan kimseye **selim** denmesine gelince, bu hususta birkaç görüş zikredilmektedir. **Evvela;** kişi hakkında **iyiye yormadan** dolayı böyle denilmiştir. Yılan sokma kişinin aleyhine, kendisinden korkulacak bir şeydir. Bunu onun lehine, iyiye yoran Araplar, manayı tersine çevirerek, siyah habeshiye "**ebu'l - beyzâ**", çöle kurtuluş yeri manasına gelen "**mefâze**" dedikleri gibi, yılanın sokmasına "**selm**", yılanın soktuğu kişiye de "**selim**" demişlerdir. Böylece kişinin lehine selametle tefeülde de bulunmuşlardır.

Bir başka görüşte yılanın soktuğu kişi onda meydana gelen **zehirlenmeyle teslim alınmış**, sanki zehire veya sokulmaya teslim olmuştur.⁽²⁾ Teslimiyetinden dolayı ona "**selim**" denmiştir.

Ayrıca, yılanın soktuğu yere de istiare yoluyla "**selim**" denilmektedir. Yılan sokan kişi kendisinde olan durum sebebiyle (bu halsizlik ve zehirlenmeden gelen takatsizlik olabilir) teslim alınan, mücadeleyi terk eden bir görünüm sergiler, teslimiyetli, itaatlidir, kadere boyun eğmiş gibidir. Aynen bunun gibi, yılanın soktuğu yer, ısırma boyuna eğmiş, sokmaya itaat etmiş ve yumuşaklık göstermiştir. Bu manada yine bir **yumuşaklık, itaatkârlık, teslimiyet** sezilir.

c) Selm Sulh ve Barış Demektir

Selm'in bir manası da sulh ve barıştır.⁽³⁾ **Harbi, saldırı ve düşmanlığı bırakıp, dostluk ve anlaşmaya varmaktır.** Selmin bu manasında yine bir **mülayemet**, iki tarafın birbirinin isteklerini nazara alması ve karşılıklı tanıması ile mücadelenin ve harbin son bulması vardır. Taraflar birbirini tanımakta ve karşılıklı menfaatlerini nazara almaktadır. Birbirlerine **sert davranmayı,**

(2) Lisânu'l- Arab, III, 2079; et- Tefsîru'l- Kebîr, IV, 84.

(3) et- Tefsîru'l- Kebîr, V, 175; VII, 180; el- Câmilul- Beyân, II, 332; Tefsîru'l- Menâr, VIII, 63; Hak Dini, V, 3424; Muhtârus- Sîhâh, s. 131; Mekâyisul- Luğa, III, 90; İbnü Kesîr, Ebu'l- Fîdâ İsmâîl b. Kesîr, Tefsîru'l- Kurân'l- Azîm, I- IV, İstanbul. 1987, II, 413, 451; Lisânu'l- Arab, III, 2079; Hak Dini, II, 735 vd; el- Kâmusu'l- Muni, IX, 132; Ayrıca Bk. En'am, 127; Yunus, 25; Hâd. 24.

mukateleyi bırakıp, mülayemet etmektedirler. Ayrıca sulhla karşılıklı olarak birbirlerinden emin, düşmanlıklarından salimdirler. Artık gazvin, saldırının önüne de geçilmiştir. Savaşta sertlik, acımasızlık, düşmanlık, yok etme duyguları hakimken, barışta mülayemet, dostluk, karşı tarafın varlığını tanıma öne çıkar. Selmin "barış" manasında cahiliyyenin sertlik, tanımazlık, huşunet, düşmanlık gibi manalarının mukabilleri akla gelmektedir.

d) Selam :

Mastarı "selam" ve "selamet" olan SLM fiili ise, bir işten, afat ve belâlardan kurtulmak, ayıplardan veya herhangi bir şeyden beri olmak manasına gelir.

Ayrıca, eman vermek, sulh, selamet, kurtuluş ve ayıplardan beri olmak manasına gelen **selâm**, Allah'ın isimlerinden biridir.⁽⁴⁾ Allah, bütün ayıp ve kusurlardan, fani olmaktan beridir. Yarattıklarına ulaşan bela ve musibetlerden, onlara gelen fenadan münezzehtir. Mahlûklar kusurlu, ayıplıdır. Kusrudan, ayıptan, noksandan kurtulamazlar. Fakat o, böyle değildir, hiçbir ayıp kusur ve eksikliği yoktur. Daim ve bakidir, fani değildir. Herşeyi bildiği için bilgisinde eksiklik olmadığı gibi, her şeyi de hükmünde tutar ve gücü her şeye yeter. Haşir suresi sonunda Allah'ın gerçek Melik, kuddüs, mümin, muheymin olduğu belirtilir.⁽⁵⁾

e- Rahman Kullarının "Selam" Demesi

Selam ve selametın manalarının anlaşılması açısından Kuran-ı Kerim-de geçen selam kelimelerine de bakmak gerekir. Kurân-ı Kerim'de kırk iki yerde selâm kelimesi geçmektedir. Bunlardan birinde "**Rahmanın kulları yeryüzünde mütevazı yürürler. Cahiller kendilerine takıldıkları zaman "selâm" derler**" buyrulur. Arz yüzünde "Mülayim" yürüyen, sert, tebahturla, kibirli yürümeyen Allah kullarının yürüyüşleri, tarzı hareketleri mülayimane-dir. "**Cebbarâne, mağrurane, kibirli, saygısız, kaba ve haşin değil**"⁽⁶⁾ Onlar sekine ve vakarla, mütevazıyane ve yumuşak yürürler. Etraflarını rahatsız etmezler, eza vermezler, sendeler gibi, salına salına gitmezler. Hesaplı, ölçülü, merhamet tavırlı adım atarlar. Başkalarına kendileri hakkında zarar-dan emniyet ve asayiş mesajı verirler. Cahiliye insanları, müşrikler, müslü-man olmayanlar,⁽⁷⁾ kendilerine sataştıkları, laf attıkları vakit "selâm" derler,

(4) et- Kâmu'su'l- Muhîr, IV, 131; Lisânü'l- Arab, III, 2084; Tefsîrü'l- Menâr, VIII, 63 (Daru's- Selam Allah'ın Selâm adına izafe edilmesi sebebi ile, teğrif ve ayıplardan salim olması ve cennet ehlinin bütün acılardan selim olması, bu adlandıranın sebeplerindendir.); el- Câmi'ul- Beyan, XIV, 54 (Allah yaratıklarını zulûmden salim kıldığı için selamdır.)

(5) Haşr, 23; Lisânü'l- Arab, IV, 2084; Hak Dini, VII, 4674 (Ayrıca bu ayet- i kerîmede Allah'ın eman ve emniyet verici olduğu açıklanır.)

(6) Hak Dini V, 3611; VII, 5009 (Kibrin zıddı, tevazu olarak açıklanır. Kibir insanın kendini bilmemesi onu mevkînin üzerinde tutmasıdır. İzzet ise, insanın kendini bilip, acil menfaatler için hakaret ve zilletle düşmemesidir); el- İshafânî Hüseyin b. Muhammed, Mûfradât, Beyrut ty, s. 239- 340.

(7) Bu ayet Mekke'de nazil olmuştur. Bk. Hak dini, V, 3557 (O zamanlar, müminler ve müşrikler birlikte yaşıyordu.)

selametle neticelenen sözler söylerler "selametle" derler, onlara tahammül ederler, o kendini bilmezlere edepsiz gürüha çatmazlar.

Bu ayetin mefhum-ı muhalifi ile bir bakıma **cahiliye insanların tavrı ve cehl kelimesinin bazı manaları da ortaya çıkmaktadır**. Buna göre cahiller, cahiliye insanları, edepsiz, kendini bilmez, Allah'ı tanımaz, başkalarını izac ve rahatsız edip duran insanlardır. Onlar başkalarına, işkence ve ezaya temayüllü, insanları hafife alan⁽⁸⁾, hak ve hukukunu tanımayan, zayıfları ezen, Rahmana kulluğu olmayan, itaatsiz, kimselerdir. Onların yürüyüşleri ve hareket tarzları da **mülayimane, halim selim değil, cebbarane, patavatsız mağrur, kibirlidir**. Onlar saygısız, haşin sert ve kaba insanlardır. Onlarda sekinet, vakar, tevazu, edep ve yumuşaklık yerine, tebahtur, kibir huşûnet vardır. Sendeler gibi yürürler. Yürümeye haddi aşarak giderler. Yürümelerinde, saygı, merhamet değil, **saygısızlık ve acımasızlık tavrı vardır**. Sürekli, emniyet ve asayiş ihlal etmek isterler ve o mesajı verirler. Kendilerini bilmezler yani "Ben neyim, nereden geliyorum, nereye gidiyorum, bu dünyaya niçin gönderildim, beni buraya kim gönderdi" gibi soruları düşünmedikleri, başkalarının hak ve hukukunu da tanımazlıktan geldikleri gibi **menfaatperest, hodğam**, kendi endişesinde olan insanlardır. **Cebbar** kimselerdir. Huluk-ı Kur'ân ile müeddep değillerdir. Özellikle kendilerine karşı koyacak durumda olmayanlar çatarlar, dövüşmek için sert davranırlar. Her zaman **zalimane dirler, cebbar ve hodfuruşturlar**.⁽⁹⁾

Selâm'da emniyet, karşılıklı güven, afiyet, sulh, barış manaları olduğu için, Rahmanın kulları "selam" derler. Yani aramızda tesellüm ve beraat var. Sizinle aramızda hayır ve şer cinsinden bir şey yoktur.⁽¹⁰⁾ Biz **sulhkâraneyiz** deyip o tavrı sergileyerek dövüşün, çatışmanın, saldırının önünü almak isterler.

f- Dârus- Selâm :

Cennet dövüş, çekiş, haksızlık, saldırı, sertlik, huşûnet, sataşma yeri olmadığı, ayrıca, iyilerin beraber olduğu, herkesin herkesten emin olduğu ve ayıp ve kusurlardan hali bir yer bulunduğu, karşılıklı mütarekenin ve mübâreenin tam tahakkuk ettiği, selm ve selametın gerçekleştiği bir yer olduğu için, bir de selâm isminin müsemmasına isnâdla "Darus- Selâm" olarak ad-

(8) Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, terc. Ahmet Serdaroğlu, Ankara ty, s. 120; T. W. Arnold, İntişar-ı İslâm Tarihi, trc. Gündüzler Hasan, İstanbul, 1972, s. 58 vd. (Cahiliyye arabları fenalığa fenalıkla mukabele etmeyi severler, fenalığı iyilikle mukabeleyi bir alçaklık görürlerdi. Halbu ki cahiliyye Arabları ile birlikte yaşayan müminlere fenalığa iyilikle mukabele etme mesajı veriliyordu. Bk. Müminün, 96; Al-i İmran, 131, 134; Tefsiru'l-Kurân-ı Azîm, II, 134, 451.

(9) Hak Dini, V, 3612; ayrıca Bk. Buhari Mezalim, 4; Tefsiru'l-Menâr, VII, 63; Câmiu'l-Beyân, II, 322; V, 32.

(10) Lisânu'l-Arab, III, 2077; Ayrıca Bk. Kasas, 55; Mekâyisül-Luğa, III, 90; Müfredât, s. 239; Muhtârus-Sihâh, s. 311; Câmiu'l-Beyân, II, 322; Tefsiru'l-Kebîr, IV, 65; Tefsiru'l-Menâr, VIII, 63.

landırılmıştır.⁽¹¹⁾ Allah da müminleri sürekli oraya çağırmaktadır.

Ashâb-ı Cennet de selâm kelimesinin bu manâlarından dolayı birbirlerine "selam" derler ve onlar "selâm"a layıktır.⁽¹²⁾ Ayrıca Bağdat'a da saldırılardan eminliği, emniyet yeri ve adalet mekânı olma gibi manaları ihtiva etmesi düşünülerek, "Dârus- Selâm" denmiş olabilir.⁽¹³⁾

g) Müminlerin Selâmı

Selâmda beraat, mübâree, beri olmak kötülüklerden salim olmak, kurtuluş, karşılıklı saldırıdan, savaştan ve beladan, kötülüklerden emin olmak, emn ve emniyette olmak manaları olduğu için, Müminler "esselâmu Aleyke: Sana selâm olsun" derler. Yani.. "**sen benim kötülüğümden, düşmanlığımdan kurtuldun**, aramızda musalâha var ben seni düşman tanımıyorum. Benim ve senin için mübâreettir, müterakedir. Aramızda düşmanlık ve günah sayılacak bir şey olmaz. Sana verdiğim **bu selâm, müsalemenin alâmetidir**. Durum şu ki aramızda harp yoktur. Sen de, ben de, İslam'a girmekle birbirimizle dost olduk. Ben de senden gelebilecek kötülüklerden beraate ve kurtuluşa ermiş biriyim, **sana kaba, sert, cahilamâne, düşmanca bir tavır içinde değilim**. Siz de böyle değilsiniz"⁽¹⁴⁾ demek gibi manalara gelir. Peygamberimiz müminler arasında selamı yaymayı emretti⁽¹⁵⁾ Bunu iki şekilde anlamak mümkündür. **Birincisi**, birbirine dille selâm vermek, **ikincisi** selâmın ifade ettiği, emniyet ve asayiş müminin malı, ırzı, canı hususunda diğer müminlerden salim, emniyette olmasını ve bütün **müminler arasında sulhun, barışın, mütarekenin, adaletin yayılmasını istemektedir**. Dârus- Selâm olmaya lâyık Dar-ı İslam'da hatta müminlerin sevk ve hâkimiyetleri olan her yerde bu atmosferin yayılması gerekir,⁽¹⁶⁾ **Dar- ı Harb** adlandırması da buna işaret etmektedir. Allah Resulüne, Kur'ân ayetlerine inananlar sana gelince onlara "Selamün Aleyküm" Size selam olsun ..de" Onları Selam olan Allah'ın geniş rahmeti ile müjdele, sakın, sabah akşam Rablarının rızasını dileyerek ona yalvaranları, Süheyb-i Rumi, Bilâl-i Habeşi, Ammar b. Yasir, Habbab b. Eret gibi müşriklerce zayıf, değersiz görülen, fakat Allah katında değer verilen bu kimseleri kovma "onların hesabından sana, senin hesabından onlara bir sorumluluk yoktur. Onları kovarsan zalimlerden

(11) Bk. Yunus, 25; Lisânu'l- Arab, III, 2077; el- Kâmisu'l- Muhit, IV, 131; Hak Dini, IV, 2703; Tefsiru'l- Menâr, VIII, 63; Câmiul- Beyân, V, 32; XIV, 54; Müfredât, III, 90; Muhtârûs- Sihâh, s. 311; Tefsiru'l- Kûranu'l- Azim, II, 175, 216, 413, 510; Ra'd, 20; Yunus, 25; Araf, 46; En'âm, 126.

(12) A'raf, 46; Ra'd, 24; İbrahim, 23; Hicr, 46; Nahl, 32; Ahzab, 44; Yasin, 57; Zümer 73, Kâf, 34; Vâkıa, 91; Meryem, 62; Vâkıa, 26.

(13) Lisânu'l- Arab, III, 2078; Muhtârûs- Sihâh, s. 311; Mekâyisü'l- Luga, I, 469 (Cehl kelimesine bakınız.) Tefsiru'l- Menâr, XI, 280 (İslâm'da harbin bir zaruret olduğu açıklanmakta, esas durumun, sulh ve barış olduğu ifade edilmektedir.); Mekâyisü'l- Luğa, III, 90; Müfredât, s. 239- 241.

(14) Ra'd, 24; İbrahim, 23; Hicr, 46; Nahl, 32; Yasin, 57; Zümer, 73; Kâf, 34; Vâkıa, 91; Meryem, 62.

(15) Lisânu'l- Arab, III, 2078; Mekâyisü'l- Luğa, I, 469; Tefsiru'l- Menâr, XI, 280; Mekâyisü'l- Luğa, III, 90; Müfredât, s. 239- 241.

(16) "Netesellimu minکم selâmen velâ nücâhlikum" Lisânu'l- Arab, III, 2084; el- Kâmisu'l- Muhit, IV, 132; el- Müfredât, s. 239 (gerçek selâmet ancak cennette olsa da, İslâm ülkesi, diğerleri yanında selâmete en münasib belededir.) Ayrıca Bk. Mekâyisü'l- Luğa, III, 90; Tefsiru'l- Menâr, VIII, 63, XI, 280.

olursun"⁽¹⁷⁾ Müşrikler onları **hakir, zayıf, fakir, güçsüz görececek, şerefin ne-
sebden geldiğini sanarak**, "Aramızdan Allah bunlara mı iyilikte bulun-
du."⁽¹⁸⁾ diyorlar. "Zaten" biz böyle demeleri için onları birbirleriyle denedik.
Allah şükredenleri iyi bilen değil midir? Allah'ın kendilerine "selâm size"
demesini Resulüne emir verdiği **bu kimseler onları selamete erdirecek olan
Dârus Selama daha lââyık kimselerdi**. Allah onların kendisine yalvardıkları-
nı, rızasını dilediklerini, şükrettiklerini biliyordu. Allah tarafından Resulul-
lah'ın kendilerine selâm vermesi istenen bu kimseler,⁽¹⁹⁾ elbette **kendilerini
ebediyen selamete erdirecek bir dine tutunmuşlardır**.

ğ) Allah'ın, Meleklerin Selâmı :

**Geçen manalarından dolayı selâm, müminler arasında verilip alındığı
gibi Allah Teala tarafından zaman zaman kullarına selâm söylenmektedir.**
Hz. Nuh'un gemisi Cudi dağına oturunca kendisine "Ey Nuh bizden selâm
ve bereket ile in"⁽²⁰⁾ buyrulmuş, kendisinin ve yanındakilerin tehlikeden sela-
mette emn ve emniyet içinde olduğu belirtilmiştir. Rad Suresinin 24. ayetin-
de⁽²¹⁾ müminlerden, atalarından, zevcelerinden, zurriyetinden Salih olanlar-
la Adn cennetlerine gireceklere melekler.. "Selâm sizlere, sabrettiğiniz için
bakın ne güzel Yurdun bekası" diyeceklerdir. Bu kimseler, iman üzerinde
itaatle masiyete girmedi sabredip devam etmişler, **sanki Allah'la araların-
daki düşmanlık kalkmış, onlar Allah'ın düşmanı değil dostu olmuşlar**, ce-
hennemden kurtuluşa ermişlerdir. Şimdi kendilerine melekler dostça, nazi-
kâne emniyet ve güven verici bir tarzda davranmaktadırlar. Halleri cehen-
nem görevlilerin davranışı gibi değildir. Çünkü bu kimseler Allah'la savaş
halinde olan kimseler değildirler.

Yine Hıcr Sûresinde, cennetler ve pınarlar içinde müstakır olan mütta-
kilere (şeytana uymaktan, küfür ve isyandan korunanlara) "Udhulûhâ bi se-
lamin âminin" yani cennete selâm ile, kemal-i selamet ve emniyet ile giri-
niz"⁽²²⁾ buyrulmaktadır. Takip eden ayetlerde kendilerine orada, hiçbir zah-
metin, meşakkatin temas etmeyeceği, oradan çıkarılmayacakları da açıklar-
nır. Burada **Dârus- Selâm** olan cennetin bu adı alışının izahına işaret vardır.
Orası **başkaları tarafından kimsenin üzülmeyeceği, zahmet ve meşakkatin
olmadığı**, kendisinde fanilik gibi bir kusurun bulunmadığı bir yerdir. İbra-
him (AS)'a gelen Melekler de ona İsmail'i (AS) müjdelemeye geldiklerinde
"Kâlû selâmen" demişlerdi. Halbuki O... "İnna minküm vecilûn"...Biz sizden

(17) Bk. En'âm, 51- 52- 54, Tefsiru'l- Kurân'u'l- Azim, II, 134.

(18) Bk. En'âm, 53.

(19) En'âm, 51- 54; Tefsiri'l- Kurân'i'l- Azim, II, 134, 175.

(20) Hüd, 48; Hak Dini, IV, 2765; Müfredât, s. 239: (Gerçek selâmet ancak cennettir. Orada fenasız bir beka, farksız bir gına vardır. Zil-
letsiz bir izzet, hastaliksız bir sıhhat bulunmaktadır. Allah hem Dâr- ı Selâm'a, hem selâmet yollarına çağırır.) Tefsiru'l- Menâr, VIII, 63.

(21) "Selâmun aleykum bimâ sabertum fe ni'me ukbe'd- Dâr" Bk. Hak Dini, IV, 2980; Tefsiru'l- Kurân'i'l- Azim, II, 510

(22) Hak Dini, V, 3066; Hıcr, 46; Ayrıca Bk. Merjem, 62; Vâkıa, 26.

gerçekten korkuyoruz... demişti.⁽²³⁾ Melekler de "korkma" dediler. Kendisine "Alim bir Oğul" müjdesi verdiler. Ortada korkulacak bir azap durumu yoktu. Tebşir vardı.

Daha bir takım ayetlerde, Hz. İsa'ya⁽²⁴⁾ Hz. İbrahim'e⁽²⁵⁾ Musa ve Harun⁽²⁶⁾ Mürselin'e,⁽²⁷⁾ İlyasin'e⁽²⁸⁾ Hüdaya tabi olanlara,⁽²⁹⁾ Allah'ın seçkin kullarına⁽³⁰⁾ Allah: "Selâm mürseline, Hüdaya tabi olanlara, İbrahim'e" gibi hitap etmektedir. Bu hitaplar kendileri için,- selâm kelimesinin manaları düşünülürse- **büyük bir mazhariyettir**. Onların beraetine, azaptan, kötülüklerden beri oluşlarına, Allah'ın azabından kurtuluşlarına bir işarettir. Şu halde kendilerine selâmla hitap edilenler, önce küfürden, şirkten kurtulmuşlar, günah ve ayıplarından beri olmuşlar, müslüman olup Allah'a harp açmak yerine, bu halleri ile **Onunla sulh etmişler ve Allah da onlara selâmla hitap etmiş onları kötülüklerden beri kılmış, onlarla müsaleme etmiştir**.⁽³¹⁾

h) İslam Kelimesi ve Birtakım Yorumlar

Aynı kökten gelen **İslam kelimesi** ise itaat ve inkiyad etmek, teslim olmak, işini Allah'a ısmarlamak ve havale etmek, sulha girmek, sulh etmek, malı daha sonra almak üzere parasını peşin vererek alış veriş etmek (selem yapmak), meşgul olduğu şeyi terk etmek, düşmanı herhangi bir şeyi hor hakir, perişan etmek, teslim etmek,⁽³²⁾ gibi manalara şöyle yorumlayabiliriz.

1- İslam, Allah'a itaat ve inkiyat, Ona ve dinine teslim olmak,⁽³³⁾ Allah Resulünün getirdiği şeylere iltizamdır. Böylece **insan kanının dökülmesinden kurtulur** ve ona ulaşacak kötülöklere karşı müslüman olduğu için müdafa edilir. Bunun için kişinin diliyle müslüman olduğunu ifade etmesi yeter. İman kalpledır, bir kimse dille müslüman olduğunu ikrar edip kalple et-

(23) Hicr, 51- 52 (Cennetlikler orada ancak selam duyacaklar) : Müfredât, s. Mekâyisü'l-Luğa, III. 90: Câmî'ü'l- Beyân, V. 32: Tefsîr'ü'l- Kurânî'l- Azîm, II, 451- 510.

(24) Meryem, 15, 33.

(25) Saffât, 109.

(26) Saffât, 120.

(27) Saffât, 182.

(28) Saffât, 130.

(29) Tahâ, 47; Muhammed Hamidullah, Mecmûatu'l- Vesâiki's- Siyâsiyye, Beyrut 1987, s. 108 vd, ed- Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed, Tarîhu'l- Hamîs, I- II, Beyrut ty, II, 30. (Allah Rasûl'ü hicretin yedinci yılında hükümdarları İslâm'a davet ederken, " selâm Hûde'ya tabi olanlara" şeklinde hitab etmişti)

(30) Neml. 59; Selâmla ilgili ayetler için Bk. el- Mu'cemu'l- Mûfehres, I, 356.

(31) Bk. Bakara, 279; el- Kâmusu'l- Muhîr, IV. 132; Tefsîru'l- Menâr, XII, 68; Camî'ü'l- Beyân, II. 332; Müfredât s. 240- 241: Mekâyisü'l- Luğa III. 90: el- Tefsîru'l- Kebîr IV. 84

(32) el- Kâmusu'l- Muhîr IV. 131; Lisânu'l- Arab III 2079; Mekâyisü'l- Luğa, III 90 : Müfredât s. 239- 241: Mutârû's- Sıhâh. s. 311: Buhârî Mezâllim 4: Muallakât s. 27: Muhammed, Tarîhu'l- Hamîs. I. 449 : el- Tefsîru'l- Kebîr, IV, 65, 84; Câmî'ü'l- Beyân V. 32

(33) İzutsu, Toshihiko, Kuranda Dini ve Ahlâki Kavramlar, terc. Selahattin Ayaz, İst. 1991, s. 251 vd.

mese de müslüman muamelesi görür.⁽³⁴⁾ Gerçek müslüman, müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kişidir. Hadiste vardır ki: Müslüman müslümanın kardeşidir. Onla zulmetmez ve onu düşmana teslim etmez. "Zulme" zulümle mukabele etmez..

2- Müslüman kendini ve işini Allah'a teslim eden ona havale eden kişidir. O her halinde ve işinde Allah'ın iradesine teslim olur, işlerini Allah'ın ahkâmına uygun yapar, hem de ona tefviz eder, ona tevekkül eder. Tevekkül kulun kendine düşeni yapıp neticeyi Allah'a bırakmasıdır.

3- Sulh manası açısından müslüman, küfür ve günahlarla, zulümle, itaatsizlikle, Allah'a ve Peygamberine harp açmaz. Ona düşman tavrı almaz, aksine Allah ve Peygamberi ile sulh halindedir. Onlarla sulha girmiştir. Allah ve Peygamberinin sevdiklerini de sever. Onlarla dosttur.⁽³⁵⁾

4- Müslüman selem akdi yapan kimseye de benzer. Sanki yaptıklarının karşılığı kendine teslim edilmiş gibidir. Dünya bir ticaret yeridir. Alış-veriş mekânıdır. Müslüman burada, ömür sermayesini Allah için, Allah'ın rızası doğrultusunda harcar, ilerisi için yatırım yapar.⁽³⁶⁾ Fâtır suresi 29. Ayetinde ifade edildiği gibi, Allahın kitabını, Lisan-ı hâl ve kal ile okuyan namazı kılan ikame eden, Allah'ın verdiklerinden sırren ve alâniyen infak eden o müminler,⁽³⁷⁾ hiç batmayan ve bitmeyen, iflas ihtimali olmayan bir ticarete talip kimselerdir. Ömürlerini, mallarını, canlarını sermaye olarak bu ticarete yatıran müminler, ileride selem akdi yapan bir kimse gibi bunun karşılığını alacaklardır. Çünkü Allah Tevbe sûresinde⁽³⁸⁾ belirttiği gibi "müminlerden canlarını mallarını cennet kendilerinin olmak bahasına, onlardan satın olmak istemektedir."⁽³⁹⁾

5- İslam'ın bir manası meşgul olduğu şeyi terktir. Ona bir son vermektedir. Allah'a itaate karar veren, onunla sulha giren, işini Allah'a bırakan, (onun iradesine göre hareket eden) ona teslim ve tevekkül üzere olan , Onunla cennet karşılığı bir ticari alış veriş akdi yapan kimse, daha önceden üzerinde olageldiği isyana, harp durumuna, tevekkülsüzlüğe, işlerini Allah ahkâmına göre yapmamaya bir son verir. Önceki hayat tarzını, zihniyetini, küfür işini bırakır. İlerde semeresini alacağı ticari antlaşmanın gereği olan

(34) Lisânu'l- Arab, III, 2080; Kuran'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar, s. 252; Halbuki Arap Şairi şöyle der : "Cerfin metâ yuzlemu yu'âkub bi zulmilhi / Serî'an ve illâ yebde bi'z- Zulmu yazilimu" Şair burada, kavminden Damdan oğlu Husayn'ın tavsifini yapıyor ve onunla övünüyor: Çünkü "O Cesurdur, zulme uğratılacak olursa, şüphe yok ki zulme mukabelede bulunur. Aksi takdirde kendisi zulme başlar" Bk. Muallakât (Metin tercüme bir arada), terc. Yalıtaya Şerafettin, İstanbul 1989, (Zuheyr'in Muallakât beyt. 43. s. 26. 91); Müfredât, s. 240

(35) Bk. Bakara, 131; Al- İmran, 19, 20, 75; En'âm, 125; Bakara 279; Allah'a Harp açmaklık, Bk. Tevbe, 107; Mâide, 33; Bakara, 279; Lisânu'l- Arab, III, 208; Muhammed Hamîdullah, İslâm Peygamberi, I- II, terc. Tuğ. Salih, İstanbul 1980, II, 890; (Hilfu'l- fudûl Teşkilatının Kurulmasında Cahiliye İnsanlarının zalim tutumları müessir olmuştur.); ez- Zehebî, Ahmed b. Osman, el- Hulafâur- Raşidûn, Beyrut ty, s. 8

(36) Hak Dini, I, 242

(37) Fâtır, 29; Hak Dini, VI, 3992.

(38) Tevbe, III.

(39) Hak Dini .IV, 2621.

şeylere başlar.⁽⁴⁰⁾ Bunlar, Allah ve Resulüne iman, Allah yolunda, malı ve canı ile mücadele gibi şeylerdir. Böylece Allah onun günahlarını bağışlayacak, kendisini ilerde altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır.⁽⁴¹⁾

6- **İslam; düşmanı, perişan hor ve hakir etmektir.**⁽⁴²⁾ Müslüman "*senin en zararlı düşmanın iki omuzun arasındaki nefsendir*" mesajı ile, büyük ve küçük, maddi ve manevi bütün düşmanlarını kendini Allah'a vermekle, Onun iradesine teslim etmekle, **ondan güç almakla**, hor ve hakir **onlara galip olmuştur**. Ona yakışan açık bir düşman olan⁽⁴³⁾ şeytana değil Rahmana uymak, onu düşman bilmektir. Allah'a değil, nefis ve şeytana harp açmaktır. Nefsin desiselerinden şeytanın vesveselerinden korunmaktır.⁽⁴⁴⁾ **Burada nefse galibiyet ve onu Allah'a teslim de vardır.** Kendini Kadir-i Mutlak olan Allah'a dayayan, ondan güç alan, elbette kuvvetlidir. Düşmanlarını kahra muktediridir. Kâinat bomba olup patlasa, onu korkutamaz. Çünkü o Allah'ın askeri ve memuru durumundadır. Allah'ın ordularına sırtını dayamıştır. Düşmanları onu teslim alamaz, o düşmanlarını teslim alır ve gerekli yere teslim eder.⁽⁴⁵⁾

1) **İslam'da Sağlamlık, Kuvvet Manası:**

İslam'ın manalarının hemen hepsinde, sertlik, huşunet, isyankârlık, başkalarına ve kendine zulmetme yerine;⁽⁴⁶⁾ **selm müsâlemet, sulh, itaat, anlaşma, inadı, isyanı, düşmanlığı terk vardır.** Fakat bu manaları ile birlikte "**müslümanda kararlılık, işinde sağlamlık,**" ayağını yere sağlam basma gibi bir mana da bulunur. Düşmanı teslim alma ve kahretme, ona galip olma, nefisini Allah'a teslim etme manaları bunu açıkça göstermektedir. Aslında müslüman müminlere karşı halim selim, şefkatli, merhametkâr,⁽⁴⁷⁾ fakat savaş durumunda olduğu kâfirlere izzetlidir, onlar karşısında bünyân-ı mersûs ve sert kaya (silâm) gibidir. **Derinin tabaklanıp muhkemleştiği gibi**⁽⁴⁸⁾ muhkemleşmiştir. **Silâm adı verilen sert kayaya, rehavet, gevşeklik, sülpüklük, dağılma, parçalanma arız olmadığı,**⁽⁴⁹⁾ **Selem ağacı ile sepilenen deri, sağlamlaşıp, dağılıp parçalanmaktan kendini koruduğu ve zora dayan-**

(40) Bk. Sâî, 10- 13, 29- 3- 0; Câmiu'l- Beyân, XII, 132

(41) Hak Dini, VI, 3992- 3993; Fâtir, 30

(42) Lisânü'l- Arab, III, 2079.

(43) Şeytanın açık bir düşman olduğu Bk. Bakara, 36, 168, 208; Nisa 38, 76, 119; Mâide, 91; Yusuf , 5; İsrâ, 53; Meryem, 44; Furkân, 29; Fâtir, 6; Zuhuruf, 26; Ayrıca Bak. el- Mu'cemul- Mufehres, I, 382 vd; es- San'ânî, Muhammed b. İsmâîl, Sübü'lü's- Selâm, I- IV, Beyrut 1960, IV, 182.

(44) Hak Dini, II, 173 Enfâl; 61.

(45) Lisânü'l- Arab, III, 2081.

(46) Bak, Muallakât, s. 26, 43, beyit, s. 20, 100. beyit.

(47) Müminler kâfirlere karşı izzetli, müminlere merhametlidirler. Bk. Mâide, 54; el- Buhârî Ebû Abdullah, Muhammed b. İsmâîl, Ede bu'l- Mufred, I- II, terc. şerh. Yavuz A. Fikri, İstanbul 1979, I, 232 vd; Buhârî Mezalim, 4, krs.: Muallakât Züheyr Muallaka, beyt 57.

(48) Lisânü'l- Arab III, 2082 sf. Mekâyisü'l- Luğa, III, 90 (Taş arzda fena ve zihabden en uzak şey olması şiddet ve salâbeti dolayısıyla silâm diye adlandırılmıştır. Dış tesiri, şiddetli ve sert şekilde karşı koymaktadır.) Mülfredât, s. 241; el- Kâmûsu'l- Muhit, I, 108.

(49) Lisânü'l- Arab III, 2082; el- Kâmûsu'l- Muhit, IV, 131: (Sert kaya kılmaktan, gevşeklikten kendini koruduğu için ona bu ad verilmiştir. Ayrıca Bk. Muallakât, s. 29, Lebid, beyt. 2. (Silâm burada aynı mânâda kullanılmıştır.)

dığı gibi, müslümanlar da sıkıntılar, zorluklar güçlükler karşısında, -yumuşak ve halim selim görünseler de - rehavete, gevşekliğe düşmezler, bölünüp parçalanmazlar, gürültüye pabuç bırakmazlar. **Yumuşaklık ve mülayemetleri içinde bir sağlamlıkları**, sürekli bir canlılık ve faaliyetleri vardır. Mücadeleden bıkmazlar, kendilerini koyuvermezler. Kendilerine isabet eden afat ve belâlardan salimdirler. Kendilerini kurtarmasını bilirler.⁽⁵⁰⁾ **Onlar bu manada, "Selam" adı verilen ağaçlara benzerler: Selâm büyük bir ağaçtır.** Rüzgârlardan, afatlardan, fırtınalardan kendini koruduğu ve selamette kaldığı için⁽⁵¹⁾ ona bu ad verilmiştir. Müslüman da, zorluklar karşısında sert kaya ve tabaklanan deri gibi, değildir, kendisinde, içinde, yapısında bir sağlamlık vardır. Sağlamlık ve muhkemlik de, kayayı ve işlenmiş deriyi hatırlatır. Müslüman musibetler, zorluklar karşısında onun gibidir.

i) Süllem-Selamete Ulaşma:

Ayrıca Arap'lar İslam'la aynı kökten gelen merdivene, bizi istediğimiz yere selamete ulaştırıp teslim ettiği için "Süllem" adını vermişlerdir. Merdiven insanı yükselterek tehlikesize istediği yere ulaştırır. El-Müfredât'a göre Süllemle yüksek yerlere çıkma manası irtibatlandırılmakta ve Süllem "kendisi ile Âlî mekânlara vasil olunan şeydir", diye tarif edilmektedir. Süllem söz konusu olunca, yukarı çıkmak, yükselmek akla gelmekte ve yükseklerle çıkmanın tehlikelerden salim olması düşünülmektedir.⁽⁵²⁾ Bu hususta bedeviliği nazara alırsak savaşta dağa sığınmak ve arkasını vermekle kurtuluş arasında bağ kurmamıza yardım eder. Aynı kökten gelen "**silam**" ve **dağ manasına gelen "selma"** adlandırmaları buna işaret alınabilir. Hatırlanırsa, Hûd Suresinde '(ayet 43) Hz. Nuh'un oğlu da dağa, yükseğe çıkarak sudan ve ölümden kurtulacağını ifade etmişti. Kur'an-ı Kerim'de dağların gücüne, eminliğine işaret eden ayet-i kerimeler vardır.⁽⁵³⁾ Dağların gücünden ve eminliğinden faydalanmanın yolu da onlara çıkmakla, **yükseklerinde mekân tutmakla**, mümkün olacak, böylece bedevi kendini düşmanlık ve tehlikelerden daha emin ve salim görebilecektir. İslam'ın insanı yükselterek esfel-i safilinden kurtarıp, Alây-ı İlliyyîne çıkarması düşünülürse, süllem manasına alınabilir. Aslında yükseklik ve ulviyet de Allah'a mahsustur.⁽⁵⁴⁾ Ayrıca eski Arap şiirinde süllem'in tehlikelerden kurtarması ve yükseltmesi özelliği vurgulanır. Fakat ölümden kurtuluş yoktur. Çünkü:

"Ve men hâbe asbâbe'l-Menâyâ yenehnehû,

(50) Mekâyîsu'l- Luğa, III, 90; el- Müfredât, s. 24; Lisânu'l- Arab, III, 2082; el- Kâmûsu'l- Muhîl, IV, 132 Muhtârû's- Sihâh s. 131

(51) Lisânu'l- Arab, III, 2082; Mekâyîsu'l- Luğa, III, 90; el- Müfredât, s. 241; el- Kâmûsu'l- Muhîl, IV, 132.

(52) Lisânu'l- Arab, III, 2083; el- Kâmûsu'l- Muhîl, IV, 13; Mekâyîsu'l- Luğa, III, 90; (Merdiven üzerinde olan kimsenin selamette olması umulur): el- Müfredât, s. 241.

(53) el- Mu'cemu'l- Müfrehes, I, 163 vd; Arâf, 35; Şuarâ, 149; Nebe 76; Nâzi'ât 32; Gâşiye 19 vb.

(54) Bak. Mutaaffîfîn, 18-19; Hac, 62; Lokman, 32; Hâkka, 22; Şûra, 4; Tîn, 5

Ve in yerka ebvâbe's-Semâi bi süllem"

""kim ölüm sebeplerinden korkarsa, (bu o kimseye fayda vermez) merdivenle gök kapılarına çıkılsa bile, ölüm ona ulaşır" bizi sürekli takip eden ölüm ve sebeplerinden merdivenle göklere çıkılsa bile kurtulamayacağı dile getiriyor.⁽⁵⁵⁾ Ayrıca bir şeyin sebebine de "süllem" denir. Çünkü o sebeple selametli şekilde müsebbibe, gayeye ulaşılır. İslam da insanı selametle yükselten, en büyük ve istenen gayeye ulaştıran, "fevz-i azime",⁽⁵⁶⁾ "rıza"ya⁽⁵⁷⁾ cennete⁽⁵⁸⁾ isal eden, bir merdiven, bir mirkât veya bir sebep değil midir?

B-CEHL KELİMESİ

a-Cehl Bilmemek, Tanımamak, Hafife Almaktır:

Cehl, bir manası ile ilmin nakizi,⁽⁵⁹⁾ zıddıdır: ilim bir şeyi kesin ve doğru olarak bilmek, hakikatini idrak etmek olduğuna göre⁽⁶⁰⁾ Cehl'de bilmemek, tanımamak bir şeyin hakikatine uygun olarak kavranmaması vardır. İçinde şek, zan, reyb de olabilir. Çünkü kesin bilgi veya bir şeyin hâkikatını idrak demek olan bilgi, şek ve zan'dan farklıdır. Sağlam, şek ve zan'dan kendini tamamen kurtarmış bir bilgidir.⁽⁶¹⁾

Cehl ve cehalet, bilmeme, bir şeyin hakikatını idrak etmeme ve bir kimsenin bilmeden bir işi yapması manasına da gelir. Araplar, bir şeyi bilmedikleri zaman "Cehiltüş-şey'e" derler. Cehlin "hıbra"nın zıddı olduğunu ifade eden görüşler de vardır. Hıbra'nın bir şeyi tecrübe etmek ve bilmek olduğu nazara alınırsa, cehl ve cehaletin bilmeme, tanımama, bir şeyin hakikatını öğrenmemiş olma özelliği kendini göstermektedir. Nuh'un (AS) gemisi dağlar gibi dalgalar içinde, insanları götürürken, Nuh (AS) bir kenarda ayrı kalan oğluna: "Ey oğulcağızım bizimle beraber gel, kâfirlerle birlik ol-

(55) Muallakât, Zühre, Muallaka, Beyit 54, s. 27, 96.

(56) Bk. Rûm 29-30.

(57) Hâc, 19; Hasr, 9.

(58) Sâf, 12.

(59) Lisânu'l- Arab, I, 713-714; el- Kâmûsu'l- Muhîl, III, 364; el- Müfredât, s. 102; Mekâyisü'l- Luğa, I, 489; Muhtârûs- Sihâh, 115; el- Müfredât, s. 102; Hak Dini, VII, 4955; Bakara 273; Ahkâf, 23; En'âm, 35; Nisa 17; aynı ayet için Bk. Hak Dini, II, 1315; En'âm, 45; Cahil bilmeyen manasına Bk. Mec. Tefsîr (Tenvirü'l- Mekâbîs, Medarikü't- Tenzil, Envârü'l- Tenzil Lübbâbu't- Te'vil) I, 429; Bk. Bakara, 66. vd; Hak Dini, I, 390 vd. (Konunun Sıyak sıbâkına Bak.) Mecmaut- Tefsîr (Envârü't- Tenzil Medarikü't- Tenzil), I, 67; Ahzab, 72; Hak Dini, VI, 3935 (İnsanın cahil oluşu bilmemesinden kaynaklanır.)

(60) Cürcânî Ali b. Muhammed, Kitabu't- Ta'rîfat, yy. ty, s. 127, 144, 155, 259; (Şek iki şey arasında bir tarafın tercih edilmediği bir te reddü'tür. Bir tarafı bırakmadan diğer yanı ağır basar ve tercih edilirse bu zan olur. Tereddüt edilen iki şeyin bir tarafı tercih edilirse bu yakındır. Kesinlik arzeden bilgidir.)

(61) Bk. Ta'rîfat, s. 127, 144, 155, 259; Ayrıca bk. Sarıcık Murat, Zann- Cahiliyye, Hukm- Cahiliyye S. D. Ü. İlahiyat Fakültesi Derigisi sayı I, 1994, Isparta, s. 87.

ma" diye seslendiğinde, O: "**Dağa sığınırım, o beni sudan kurtarır**" demişti⁽⁶²⁾ ve boğulmaktan kurtulamamıştı. Nuh (AS): Rabb'ine "**Oğlum benim ailemdendi...**" diye hitap edince Allah; oğlunun kâfir olduğu için ailesinden sayılamayacağını bildirdi ve:

"Felâ tes'elni mâ leyse leke bihî'ilmün, innî e'izûke en tekûne minne'l-Câhilîn"

buyurdu. Yani "**...bilmediğin şeyi benden isteme, işte sana öğüt, bilgisizlerden olma**"⁽⁶³⁾ Burada "**bilmek ve bilmemek**" ayette arka arkaya gelmiş, bilinmeyen şeyin istenmesi ve buna bağlı olarak cahillerden olma keyfiyeti zikredilmiştir. Yine şu sözde "inne mine'l 'ilmi Cehlen" **ilim cehlin zıddı olarak kullanılmış**, insanın ihtiyaç duyduğu şeyi bırakıp ihtiyacı olmayan şeyleri öğrenmesi böyle ifade edilmiştir.⁽⁶⁴⁾

1- Mechel, Arz-ı Mechûle, Mechule :

Arapların sınırı, yol işareti, yolların yerini ve yönünü gösteren dikili taşları veya dağ vs. gibi insana işaret olabilecek bir alameti olmayan, insanın yolunu şaşırdığı, çöle, "dalâlet yeri" manasına "mefaze" veya "mechel" aynı vasıfları taşıyan yerlere "Arz-ı Mechel" "Arzı Mechûle" demişlerdir.⁽⁶⁵⁾ Çünkü dört bir yanında bir sınır, herhangi bir işaret, yolu için dikili bir taş veya işaret yerine kabul edilecek dağ vs. gibi bir alamet bulamayan kimse orada yolunu bilmez ve bulamaz . Nereye sülük edeceğini kestiremez ve bu işin cahil olmuş olur. Onun için böyle bir yer kişinin cahil kaldığı, yolu hakkında bilgisi olmadığı bir yerdir. Böyle bir yerde kişi yolunu bulamaz, bilgisizliğinden dolayı yolunu kaybetmiş ve dalalete düşmüştür, tereddütlerdedir. Kişiyi cehalete sürükleyen, kişinin yolunu bilmekten mahrum olduğu bu gibi yerlere de "Mefaze" (helak yeri) "Arzı Mechel" "Arz-ı Mechûle" veya yalnız **mekân adı olarak "Mechel"** denmiştir. Zaten "Mechele" de insan cehalete atma, cahil yapma, cehalete sürüklenme manasındadır.⁽⁶⁶⁾ Nitekim Allah Resu-

(62) Bk. Hud. 42- 43; el- Hâzin Alâuddin Ali b. Muhammed, Lübabu't- Te'vîl fi Meânit- Tenzil, Mecmâ'ut- Tefâsîr, I- IV, İstanbul 1317; (Mec. Tefâsîr Lübabu't-Te'vîl): el- Beyzavî Ebû Said Abdullah b. Ömer, Envârü't- Tenzil ve Esrârü'l- Te'vîl, Mecmâ'ut- Tefâsîr, I-VI, İstanbul 1317; Mec. Tefâsîr Envaru't- Tenzil) en- Neseî Abdullah b. Ahmed Medâriku'l- Tenzil ve Hakâiku't- Te'vîl Mecmâ'ut- Tefâsîr, I- VI İstanbul 1317 (Mec. Tefâsîr Medâriku't- Tenzil); Feyrûz âbâdî, Ebû Tahir Muhammed b. Ya'kûb, Tenviru'l- Mekâbis min Tefsîr- i İbn- i Ab bâs Mecmasu't- Tefâsîr I- VI İstanbul 1317 (Mec. Tefâsîr Tenviru'l- Mekâbis); Bk. Mec. Tefâsîr, (Lubâbu't- Te'vîl Envârü't- Tenzil Medâriku't- Tenzil Tenviru'l- Mekâbis, II, 330

(63) Hak Dini, IV, 2783 vd, Mec. Tefâsîr- (Envârü't- Tenzil Medârik Tenviru- Mekâbis), III, 330 (Nuh(As): " *Rabbim bilmediğim şeyi senden istemekten sana sığınırım*" (Hud 47) demekle Cehl, kelimesinin burada bilginin zıddı olduğu bir kere daha anlaşılmıştır.

(64) Lisânu'l- Arab, I, 714.

(65) Lisânu'l- Arab, I, 714; el- Kâmûsu'l- Muhîl, III, 374; Mekâyîsu'l- Luğa, I, 489; Muhtârûs- Sihâh, s. 115; el- Müfredât; s. 102; (Bilinmeyen bir iş ve hasletle bilinmeyen bir yer gibi el- Mechel adını almaktadır. Ayrıca cehalet de bilmeme manasında kullanılmaktadır.) Hucurat, 8; Hak Dini, VII, 4456; (Bu ayeti kerimede özellikle ilmin karşılığı olan cehaletten söz edilmektedir.); Mec. Tefâsîr (Envârü't- Tenzil Medâriku'l- Tenzil Tenviru'l- Mekâbis), VII, 44- 45; Mâide, 50 (Hüküm- i Cahiliyyenin İkansız cahiliyye zihniyetine layık bir halı belirti- lir.) Ayrıca bk. Zann- ıCahiliyye ve Hüküm- i Cahiliyye, s. 91 vd; Ahkâf 23. (Bu ayetle ilgili olarak bk. Araf, 62; Tevbe, III Ayrıca Cahiliyye in- sanının en önemli özelliklerinden biri bilmemektir. Bk. el- Mu'cemu'l-Müfrehes, s. 469 vd)

(66) Lisânu'l- Arab, I, 713; el- Kâmûsu'l- Muhîl, III, 364; el- Müfredât; s. 102; Mekâyîsu'l- Luğa, I, 489.

lû, "çocuklar insanı cimriliğe, korkaklığa, cehle sevk eder"⁽⁶⁷⁾ "Mechele" buyurarak kelimesini ilmin nakîzı olarak kullanmıştır.

Hiç sağılmayan, süt vermeyen veya nişanı, alameti, işareti, damgası olmayan deveye Araplar "mechule" veya "gufle" derler.⁽⁶⁸⁾ Çünkü bu devenin kime ait olduğu bilinmemektedir. Yani o meçhul bir devedir. Çünkü hakında bilgiye götürecek bir damgası, işareti yoktur. Veya kendisinden gafil kalındığı bilinmediği için, adı mechûle olmuştur. Sûdünün varlığından haberdar olmadığı için veya pek sütlü bir deve olmadığı için, sütünü göstermediğinden, sağılmaya değmeyen bir devedir. "Mechûle" adı burada yine bilgiyle aksi istikamette bir mana ile kullanılmıştır.

İctihal, bir kimseyi cehl'e nisbetetmek, **istichal ise** cehalete sevk etmektir.⁽⁶⁹⁾ Allah Resulü bir hadis-i şeriflerinde (**İmruun fike cahiliyyetun**) "*Şüphesiz sen kendisinde cahiliyyet eseri bulunan kimsesin*" buyurmuş,⁽⁷⁰⁾ bir müslümanın derisinin rengi ile, sosyal mevkii ile anlayışının irtibatlandırılmasını doğru bulmamıştır. Çünkü, cahiliye devri insanların böyle bir zihniyet vardı. Onlar İslam'ın esaslarını ve kanunlarını bilmedikleri için, Allah ve iman esasları hakkında yanlış düşüncelere sahip kimselerdi.⁽⁷¹⁾ Kabilecilik onlarda en son safhasına ulaşmıştı. Değil farklı ırklar, bir babadan, bir soydan, bir ırktan oldukları halde, aynı ırkın bir kabilesinden olan insan şahsi meziyetlerine hiç bakılmaksızın, sırf o kabileye mensup olması nazara alınarak, diğer kabileden olana göre, daha şerefli, daha haysiyetli ve üstün kabul ediliyordu. Bu sebepten aynı ırkın farklı kabileleri arasında bile, suçların cezası değişebiliyordu.⁽⁷²⁾

Cehlin diğer manaları ve bilgisizlik manası ili ilgili olarak, Arapların İslam öncesi haline "cahiliye" denilmektedir. Çünkü onlar İslam öncesi dönemde, Allah'ı, Resulünü, dinin kanun ve kaidelerini hakkıyla bilmiyorlardı.⁽⁷³⁾ Bunların hakikatını kavramış tarzda bilgileri yoktu. Bu bilgisizliklerinden dolayı, "Allah inançları" bir zanla kaimdi. Zandan öteye geçememişti. İmanları zann-ı cahiliye'den ibaretti. Zannî bir imandı. Yakînî, kesin bilgiye

(67) Lisânu'l- Arab, I, 713; Muhtârüs- Sihâh, s. 115; Mekâyisü'l- Luğa, I, 489; el- müfredât, s. 102.

(68) Lisânu'l- Arab I, 714; Mekâyisü'l- Luğa, I, 489.

(69) Lisânu'l- Arab, I, 714; el- Kâmûsu'l- Muhîl, III, 364.

(70) Fecru'l- İslâm, s. 120; Lisânu'l- Arab, I, 714; Cevâhiru'l- Buhârî, s. 29. 120; Buhârî, İmân, 22.

(71) Fayda, Mustafa, Cahiliyye Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1993, VII, 17- 18.

(72) Zann- ı Cahiliyye Hükm-i Cahiliyye, SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı I, s. 91- 101.

(73) Lisânu'l- Arab, I, 714; Tefsîru'l- Kur'ani'l- Azîm, II, 85; Mâide, 50.

dayanan bir Allah imanına sahip olmadıkları, Allah'ı bilmedikleri için O'na şirk koşabiliyorlar, ecelin değişebileceğine itikat ediyorlar, Allah hakkında haksız zanlar besliyorlardı.⁽⁷⁴⁾ Hem zannî ve sathî imanlardan dolayı, çabuk ümitsizliğe kapılıyorlardı.⁽⁷⁵⁾

2) Cehl Hafife Almaktır :

Cehl kelimesinin müştaklarında, karşı tarafı, onun hak ve hukukun hafife almak, önemsememek, kendini fahre lâîk görmek, büyük saymak, bir kimseyi ve bir şeyi tanımamak, tanımamazlıktan gelmek, gururlanmak manaları da vardır.

İstichâl, başka manaları bir yana "İstihfaf" manasındadır. İstechele="İstehaffe" hafife almak, önemsememektir. Bu sebepten "İstecheleti'r-Rîhu'l-Ğusne" : *Rüzgâr dalı hareket ettirdi.* "Burada rüzgârın dalı hafif bulduğu, hafife aldığı, bu sebeple ona hareket verdiği açıktır.⁽⁷⁶⁾ böylece dal, harekete gelmiş, rüzgârın istediği gibi hareket etmeye başlamıştır, rüzgâra direnemiştir. Onun hükmü altına girmiştir. İstese de istemese de rüzgârın iradesine boyun eğmeğe mahkûmdur. Rüzgârın oyuncağı gibidir. Burada rüzgârın tahriki, onu sükûn ve sükûnetten zorla ayırması ve onu harekete, karşılıklı mücadeleye itişti vardır. Lisânü'l- Arab'ın da (Küllü me's- tehaffeke fekad istecheleke)= " *senin hafife alan her şey, seni istihal etmiş olur* " açıklaması vardır. Karşı tarafın bir kimseyi hafife alması, onun varlığını kısmen ya da tamamen kabul etmemesi Onu bir bakıma var saymaması, tanımaması⁽⁷⁷⁾ demektir.

(*Cehile fülânün hakka fülânin*)⁽⁷⁸⁾ *Filan kişi filan kişinin hakkını tanımadı* demektir. Hakkın bilinmemesi ve tanınmaması, ya karşı tarafı hafife almaktan veya cehalet eseri olan bilmemekten kaynaklanır. Fakat her iki durumun, bir zulüm ve adaletsizliğe sebep olacağı açıktır. Hakkı tanımamak adaletsiz davranışla, zulüm-kârlıkla, tecavüz ve basınla olabileceği gibi, karşı tarafın öldürülmesi de dahil her türlü yolla olabilir. Bir başka açıdan zulüm-kâr, adaletsiz insan, Allah hakkını da tanımayabilecek nefesine de zulmedebilecektir. Hakkı tanımamakta başkalarının hakkına tecavüz ve saldırı vardır. Zulüm-kârlar, hak tanımazlar, elbette kendilerinden zayıf gördüklerini

(74) Bk. Zann- ı Cahiliyye Hükm-i Cahiliyye, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı I, s. 86 vd; Tefsîrû'l- Kur'ân'l- Azîm, II, 76 (Allah Rasûlû dîn ilminin bir zaman gelip âlimlerin ölmesi ile kalkacağını, Cehaletin kökleşeceğini, şarap içilmesinin, zinanın, kadınların çoğalacağını, bunların kıyametin alametlerinden olduğunu açıklamıştır.) Ayrıca bk. ez- Zebîdî, Muhammed b. Murtazâ ,Tâ'cu'l- Arûs, I, XXV, tahkik: Abdulkarim Ğirbâvî, yy. ty, V, 417- 418; İbnü Sa'd. et- Tabakâtul- Kubrâ, I-VIII, Beyrut. ty,VIII, 98; et-Tefusru'l- Kebîr, XIII, 181, Alusi, Şî habeddîn es-Seyyid Mahmud, Ruhul Madni, Beyrut ty., XII, 8,170 (Cahiliyeti uhra hakkında bilgi vermektedir.)

(75) Al- i İmran. 139, 146, 149.

(76) El- Kâmusu'l- Muhît, III, 364; Lisânü'l- Arab, I, 714; Muhtârûs- Sihâh, s. 115; Mekâyîsü'l- Luġa, I, 489; el- Müfredât, s. 102

(77) Burada yine bilmeme ve tanımamayla bir ilişkinin olduğu sezilir. Lisânü'l- Arab, I, 713; Muallakât, Lebid, Muallaka. Beyit. 63, s. 35, 119; Zühayr, Muallaka beyit. 43, 57, s. 26- 27. (Bu beyitlerde zulmedilenin zulmettiği ve zulmetmeye zulmedileceği dile getirilir.)

(78) Lisânü'l- Arab, I, 713; el- Kâmusu'l- Muhît, III, 364; Mekâyîsü'l- Luġa, I, 489 (Cehle hifet manası verilmektedir.)

ezeceklerdir. Böylece sürekli kuvvetlilerin güçsüzleri, müstadafları⁽⁷⁹⁾ ezecekleri açıktır. **Hem sürekli güçlülerin haklı olduğu bir toplum ve hukuk düzeni** yani "cahiliye zihniyeti" ortaya çıkacaktır. Bu durumda, güçlüler haksız da olsa haklı, güçsüzler haklı da olsa haksız ve hep haklarına tecavüz edilen insanlar olacaktır.⁽⁸⁰⁾

İslam öncesinde, neseplerle müfahara, kibir, tebahtür ve bilgisizlik çağında,⁽⁸¹⁾ karşılıklı övünmenin, şairlerin kabilelerini övmesinin temelinde **hep başkalarına karşı güçlü, şerefli görünmek**, kendilerini başkalarına büyük göstermek duygusu vardır. Böylece kabile, karşı tarafın kendisini ve haklarını hafife almasının önüne geçecek saldırılardan korunduğu gibi, gerekirse büyük tanınmasının verdiği avantajı, her türlü zulümle kabilesi lehine kullanacaktır.

3) Menzillerin İstihfâfı :

Şair:

"Ve kâkel- Hevâ ve ve's- techeletke'l- Menâzilu"

"*Seni sevgi, aşk himaye etti. Fakat durak yerleri istihfaf etti.*" der.⁽⁸²⁾ **Aşk insanda karardır.** Ondan kolay kolay ayrılmaz. İnsanı tesiri altına alır. Onu dört bir yandan sarar ve başka tesirlere kapılmaktan himaye eder. Âşığı bir hal ve bir kararda durdurur. **Fakat konak yerleri insanı hafife alır.** Şöyle ki, insan bir yere çadır kurar veya bir menzilde konaklar. Burada karar ve sükûn halindeyken, göç veya yola çıkma zamanı gelince menziller insanı hafif bulup kendilerinden atarlar, başka menzillere iterler. Yolculara bir hareket verip kendilerinden uzaklaştırırlar İnsan belki de sevdiklerinin bulunduğu yerinden, yurdundan ve dostlarından ayrılmak istemez. Fakat menzillerin kendisini hafife alması karşısında yapacağı bir şey yoktur. Yurt yerleri, menziller karşısında hiç sarsılmadan dururlar, ne yerlerinden kıpırdatabilirler ne de onlara karşı gelmekle başa çıkabilir. **Burada güçsüz olan insandır.** Menziller insanları atmakta güçlü taraftırlar. En güçlü insanlar bile, menzillerin bu tavrı karşısında mağlupdur ve bir gün ister istemez bulunduğu menzilden ayrılmak zorunda kalacaktır. **Ama aşklar menzillere benzemez.** Onlar **seveni kendilerinden uzaklaştırmak istemezler.** Seveni birlik ol-

(79) Bk. Araf ,75, 137, 150; Kasas, 4- 5; Sebe, 31- 33; (Bu ayetlerde tarihte cahiliyye zihniyetli müstakbirlerin zulümleri ve tavrıları konusu ele alınır.)

(80) Mustafa Muhammed Umâre, Cevâhîru'l- Buhârî, terc. Ali oğlu Hasan, İst. ty, s. 217 (Buhârî, Mezaîm. 4) : krş: Muallakât Züheyr Muallaka Beyit. 57, s. 97; ("Men lern Yazîmün- Nâse yuzlemu") "İnsanlara zulmetmeye zulmedilir."

(81) Usânu'l- Arab, I, 714; Muallakat, İmrûlkays, Muallaka. Beyit s. 32- 36: (Bu beyitlerde hep atını övmektedir.) Tarafe, muallaka, beyit 24 vd, s. 12, 43. beytinde de: "Kavmim arasında yâğit kimdir? denilince bununla ben kendimin kastedildiğini sanarak kuvvet kesilirim" Bk. s. 55. Devesini, cömertliğini, korkusuzluğunu öven şair 49. beyitte (s. 15) de şöyle öğünür: "Dağılmış olan kabile bir yere toplanıp soysoyla övmeye başladıkları zaman beni herkesin başvurduğu yüksek hanedanın zirvesinde bulursun."

(82) Fecru'l- İslâm, s. 120; krş. Usânu'l- Arab, I, 714 (Şair bu kaynakta "Deâke"- Hevâ" diye başlamaktadır.); Ayrıca bk. Mekâyîsu'l- Luğa, I, 480; el- Kâmusu'l- Muhîr, III, 364.

mak, hatta onu başka tesirden kurtarmak, himaye edip kendilerine iyice bağlamak isterler. Şairin beyti, menzillerin insanı hafife aldığını ve onu nasıl yolculuğa sevk ettiğini, aşkın ve sevginin ise, seveni kendisinden ayırmak istemediğini ne güzel anlatıyor. **İnsanları tanımak istemeyen, hafife alan menzillerin acımasızlığı**, kalp katılığı, anlayışsızlığı burada yine "istihcal" le anlatılmaktadır.

4) "Kimse Bizi Tanımazlıktan Gelvesin"

Amrb. Gülsüm de bir beytinde

"Ela La yechelen Ehadun 'aleynâ,

fe Nechele fevka Cehli'l Cahiliyye!"

Sakin kimse bize tanımazlıktan gelvesin yoksa biz de onu cahiliyye (bilgisizlik, sertlik, müfahare, kibir, tebahtur) cehli fevkinde tanımamazlıktan geliriz!"⁽⁸³⁾ Burada bilmemezlik veya tanımazlıktan gelme hususu, **hafife almak ve önemsememek manasını taşımaktadır**. "Bizi tanımayan ondan daha şiddetli şekilde biz de tanımayız!" gibi bir ifade tarzını akla getirir. Ayrıca cehl kelimesi, kabile asabiyeti, hamiyet-i cahiliyye, müfahare, mukabele, hafife alma ve direşme manasını yansıtır. **Cahiliye devrinde tevazu, teslimiyet** insanı hakir kılıcı, zayıf şahsiyetlerin vasfıdır. Kendini büyük tanıma, istikbar, kabadayılık, efelenme ise, asaletin işaretlerindendir.⁽⁸⁴⁾

Evet göçebeler baskın ve yağmayı helal sayıp geçim vasıtası edinmişlerdir. Kendilerini tanımayan, düşman bilen kabileyi basar, develerini sürer, kadın ve çocuklarını esir ederlerdi. Aralarında sulhtan çok düşmanlık hüküm sürer, basılan veya zulüm gören kabile kendi intikâmını almak ve zulmetmek için⁽⁸⁵⁾ fırsat kollardı. Katâmi bir şiirinde bunu şöyle dile getirir.

"Fe men tekuni'l- hadâretu a'cebethu- Fe eyye Ricâlin bâdiyetin terânâ

Ve men rabata'l- Cihâşe feinne finâ- Kanen sülûben ve efrâsen hûsânâ

Ve künnâ izâ agarne ilâ kabîlin- Fe ağvezehünne nehbun ve haysü kânâ,

Eğarne mine'd- dabâbi' ala Hılâlin- Ve Dabbete innehû men hâne hânâ

Ve Ahyânen "Ala Bekrin Ahîyna- İza lem necid illâ ahânâ!"

(83) Fecru'l- İslâm, s. 120; Lisânü'l- Arab, I, 713- 714; (Cehle ve cahiliyye kelimelerine bakınız.) el- Kârnûsu'l- Muhîr, III, 364 (Cehle Alâ) Cehl ihzar etme manasına alınmaktadır; (Ayrıca Bk. Muallakât, s. 26; "zulme maruz kalmasa da zulmettiğini" övünerek belirtiyor. Bu durum, zulme zulümle mukabeleden bir adım daha ilerisini ifade eder ve Amr b. Gülsüm'ün beytini tekid eder.

(84) Kur'an'da Dini ve Ahalâkî kavramlar, s. 44, 96 - 97, 107.

(85) Muallakât, Zühreyr, Muallaka beyit, 57, s. 27

" Eğer hadaret, yerleşik hayat hoşuna gitmezse, sen bizi bâdiye'nin nasıl bir erkeği görüyorsun? Onlar savaş için taylar bağladılarsa, bizim uzun süngülerimiz güzel atlarımız var. Onlar (atlarımız) bir kabileye baskısında bulunursa, o kabile nerede olursa olsun, yağma onları fakirlik ve zaruret içinde bırakır. Onlar yakın komşuları Zabâb ve Zabbeye baskın yaptılar, (Çünkü) eceli gelen ölür. Eğer biz, kardeşlerimizden başkasını bulamazsak, zaman zaman da kardeşlerimiz Bekrler'e saldırırız."⁽⁸⁶⁾

Burada şehirlilerin bedevilere karşı istihfâfı, onları hafife alması gibi durum karşısında şair dayanamamış : " sen bizi ne sanıyorsun? " gibi kızgın bir sorgulama ile şiirine başlamıştır. Sanki kaşları çatık olarak hadarî hayat sürenlere çıkışır. Hadarî'nin bedeviyi hafife almasını bir türlü hazmedemez. Çünkü onun nokta-i nazarına göre yerleşik hayat süren medeni insan daha az mesut ve daha aşağıdır. **Bedevi kılıcıyla, atıyla, silahlarıyla ve nesebiyle mağrurdur.** Son derece iftihar duyar.⁽⁸⁷⁾ Hadaretten hoşlanmaz ve medenilerden çekinmez. **Çünkü o bir "Racül" dür ve bahadırıdır.** Kabilesinde daha onun gibi bir çok erkek (Rical) vardır. Hem atları, hem silahları ile her an savaşıma hazırdır. Kimin üzerine saldırırsa o kabileyi perişan eder. Fakr-u zaruret içinde bırakır. Onun elinden hiçbir düşman kabilesi kaçıp kurtulamaz. O sürekli **potansiyel düşman olarak gördüğü yakın komşulara daha çok saldırır.** Onlara baskın yapıp öldürürse, haklılığına haksızlığına bakmaz, katil mi, değil mi, günah işledi mi, işlemedi mi, bunu düşünmez. Ona göre **saldırmak ve saldırıya uğramak son derece tabiidir.** Zulmetmezse zulüm göreceğine inandığı için, öldürdükleri hakkında vicdan azabı duymaz ve ancak övünür. Çünkü "eceli gelen ölecektir." onun için ölümün gerçekleşmesi dikkat çeker. O saldırının tiryakisi gibidir. Eğer saldıracak hiç kimse bulamazsa şiirde ifade edildiği gibi gözünü kırpmadan, aynı kabileye mensup alt birimlerden birine saldırır.

b) Hilmen Zıddı Olan Cehl :

Cehilde bir sertlik tecavüz, harekete geçirme, tahrik, huşûnet, direşme ve çekişmeye sebep olma manası da vardır. Cahiliye zihniyeti ve cahil, hilm, sükûnet, taciz etmemeyi, karşı tarafa dostane bakmayı, musalahakârâne olmayı değil, **çekişmeyi, benimser.** Züheyr'e göre **harp**, yarılan barışın ortasından **fişkıran kandır.**⁽⁸⁸⁾ Oymakları yok eder.⁽⁸⁹⁾ savaş çıkarmada suçsuz olan kimselerde, bir haccâm kadar kan dökmeseler bile asabiyet-i kavmiye ciheti ile aşiretleri ile birlikte hareket ederek, kulakları enlenmiş develeri is-

(86) Ebû Temmâm, Cîb b. Evs. el- Hamâse, Abdürrehîm Aylân, Riyad. 1981, s. 302; el- Müberred, el- Kâmil, I- IV, Kahire 1956, I, 61-62; Fecru'l- İslâm, s. 37

(87) Philp. K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, I- IV, terc. Tuğ. Salih, İstanbul 1960, I, 52.

(88) Bak. Muallakât Züheyr, beyt. 16, s. 23

(89) Age, Züheyr, Muallaka Beyit 19, s. 24

ter istemez verirler.⁽⁹⁰⁾ Savaş, cahiliye insanının söndürmekten çok yaktığı, kınansa da bundan vazgeçmediği, çok iyi bildiği, yaşadığı, tattığı bir şeydir. Cahiliye Arapları, **savaşın acısını bildikleri ve tattıkları halde, ondan vazgeçmezler**. Zararını bile bile insanların alışkanlıklarından, adetlerinden vazgeçmedikleri gibi. Kendilerini öğüten, bir el değirmeni olarak tarif edilen savaşı bırakmazlar, dövüşten, öcden, hücumdan, zulümden vazgeçmezler. Savaş, onları halsiz bıraksa da,⁽⁹¹⁾ havası ağır. Otları yenilmiş bir otlağa sürüklemiş gibi⁽⁹²⁾ felaketlere atsa da, cahiliye insanın zihniyeti budur. Arada bir kişi bile ölse oç alınacaktır. Çünkü **savaşçı, yeleşi keçeleşmiş, etleri tıktılaşmış, tırnakları sivri pürsilah bir aslandır**. Cesurdur, zulme uğratılacak olursa hemen **zulümle mukabelede bulunur**. **Zulme uğratılmasa kendisi zulmeder.**⁽⁹³⁾ Bu mananın karşı tarafı hafife almak ve tanımazdan gelmekle de bir ilişkisi vardır.

Sertlik, tecavüz, zulüm, haddi geçme, kibir, fahr, utuv, cebel, istiğna, fesat çıkarma, bağy ve benzerleri küfrün dinamikleridir.⁽⁹⁴⁾

1) el- Cāhil :

Araplar, haşin, saldırgan mütecaviz, karşıyı hafife alan ve hakkını tanımayan, mülayemet karşısında sertliği, sükûnet ve musalemet yanında saldırıyı, düşmanlığı, tecavüzü simgeleyen, düşmanları karşısında büyük görülen ve onlara hükmeden, bağımsızlığı çağrıştıran aslana **"el-cahil"** adını vermişlerdi.⁽⁹⁵⁾ Aslanın davranışı ve etrafına verdiği mesaj; herhalde, **taşkınhk, kabadayılık, haddi aşma, tehevvür, azadelik, hilmle ters ilişkisi olan tahammülsüzlük, hiçbir gücü takmama, otoriteye boyun eğmeme, isyan, efelik, fevkalade kendi güç ve üstünlüğüne güvenme, asabılık, patavatsızlık, tecavüz, hüşûnet, saldırı, itidalsizlik** gibi şeylerdir. Bu özelliklerin en başta geleni **sertlik, saldırı, hak tanımazlık** olsa gerektir. Menfaati söz konusu olunca acımasız, saldırgan, parçalayıcı olan aslan, gücü ve gücün karşı konulmaz mahkûm edileceğini sembolleştirerek **"el- Cahil"** unvanına lâyık bir varlık olmuştur. Müzeyne oymağının sözleri insicamlı, "kimseyi kendinde olmayan vasıflarla, methetmeyen" ve "şairler şairi" unvanıyla anılan, İslam'dan önce ölmüş bulunan şairi, öldürülen kardeşi Harim'in intikamını almadan başını yıkamayacağına yemin eden, Zübyanlı yiğit, Damdam oğlu Hüseyin'i⁽⁹⁶⁾ vasfederken, şöyle der:

(90) Age, Züheyr, Muallaka Beyit. 23- 25, s. 24

(91) Age, Züheyr, Muallaka, Beyit, 29- 31, s. 25

(92) Age, Züheyr, Muallaka, Beyit. 37, s. 25

(93) Age, Züheyr, Muallaka, Beyit. 42- 43

(94) Arkoun Muhammed, Kur'an Okumaları, terc. Ünal. Ahmet Zeki, İst. 1995, s. 91

(95) el- Kâmu'su'l- Muhit, III, 364; Tarihu'l- Harnis, II, 50; Tabakat, II, 212. Araplarda çocuklara "esed" adı verme adeti de vardı. Annesi Fatıma oğlu Hz. Ali'ye bu adı vermişti

(96) Muallakât, s. 76

"leda esedin Şâki's- Silâhi mukzıfun-Lehû libadun Ezfâruhu Lem tu-kallemi

Cerin Meta yuzlemu yu'akıb bi zulmihî- serían ve illa yebde bi'z- Zulmi yazlımu"

"O (Damdam Oğlu Husayn)yelesi keçeleşmiş, tırnakları kesilmemiş ve etleri tıkızlaşmış pürsilah bir aslandır. O cüretkârdır. Ne zaman zulme uğratılacak olursa, çabucak zulümle mukabele eder. Yoksa, kendisi zulme başlar.⁽⁹⁷⁾

İslam'dan on dört yıl önce ölen bu büyük muallâka şairi, kavminin yiğit savaştısını tavsif ederken cahiliye insanının zihniyetine de temas ediyor. Cahiliye insanına göre övülmeye değer savaşçı, her şeyden önce yelesi keçeleşmiş bir aslan gibidir. Yelesi keçeleşen aslan, yetişkin, çok saldırılar yapmış, bunların hepsinden başarılı çıkmış, düşmanlarını mağlup etmiştir. Aksi takdirde bu günlere kadar yaşamaması gerekir. Bu erkek aslanın güçlü, gücüne güvenen, cüretkâr ve cesur olması da gerekir. Zaten aslan gücü. Korkusuzluğu sembolize etmektedir., haşin ve mütecavizdir, haddi aşar, yüreklerle korku salar. Onun kükremesi bile düşmanlarının yüreklerini ağzına getirir ve titretir. Hele saldırıda maharetli, tecrübeli, gün görmüş bir aslansa yani yelesi keçeleşmişse, onun önünde kim durabilir? Damdam oğlu Husayn da böyle bir aslandır.

Bu aslanın görünmeyen silahları, gücü, cesareti, saldırıdaki mahareti, kükremesi, yüreklerle korku salması yanında, bir de sivri pençeleri ve keskin dişleri varsa, o aslan pür silah bir savaşçıdır. Damdam oğlu Husayn maddi ve manevi vasıflarıyla budur. O tırnakları sökülmüş, pençeleri kesilmiş, kuru gürültüden ibaret kükreşileri olan, elinden bir şey gelmeyen, avını kaçırın pençeleri işe yaramaz biri asla değildir. Savaşta kükrediği zaman, silahları ile avının üzerine atılır. Kincidir,⁽⁹⁸⁾ etleri tıkızlaşmış, adaleleri de kendisi kadar sert, savaşa hazır, dinamik, saldırgan ve tecrübelidir. Düşmanlar karşısında zayıf düşen, namı bir savaşçıdır. Hatta düşmanları ona göre toy, tırnakları sökülmüş, silahsız kimseler gibidir.

Fiziki yaratılışı, yelesi, tırnakları, adalelerinin sertliği yanında, cüretkârlığı, cesareti, korkusuzluğu, kimseden çekinmemesi, ikdamı, gözü karalığı eklerseniz, böyle bir aslanın düşmanlığı, saldırısı, asabiligi ve öfkesi hasımlarını korkutacaktır.

Cahiliye şairi'nin kafasında bu vasıflarla şekillenen övgüye değer savaşçı, özelliklerinden dolayı, "Ne zaman zulme uğrarsa çabucak zulümle muka-

(97) Muallakat, Zühayr beyit 42- 43, s. 26, 93

(98) Muallakat, Zühayr, Muallaka beyit 39, 41, s. 26

belede bulunur." çünkü o kendisine, gücüne, harpteki maharet ve tecrübesi-
ne güvenmektedir.

"Zulümle mukabele" üzerinde biraz biraz durmak gerekir. Zulmün en çok manası **eziyet, cevr, başkasının hakkını noksan etme ve bir şeyi gerekli yerine koymamaktır.**⁽⁹⁹⁾ Eğer cahiliye savaşçısı zulüm görünce zulümle mukabelede bulunuyorsa, zalimdir, adil, insafli, zulme karşı sabırlı değildir. Başkalarının hakkına mütecavizdir. Mutedil değil, taşkın, tağî, bagî, haddi aşan bir yapısı vardır. Cahiliyenin övdüğü parmakla gösterdiği bu savaşçı korkak olmamakla övgüyü hâk etse bile, **gadab kuvvesinde orta yol ve itidal sayılan şecaatten uzaktır.** Öfkesinde ifrata giderek tehevvrle⁽¹⁰⁰⁾ vasıflanmış, şecaatte ölçüyü kaçırmıştır. Çünkü **zulme girmiştir.** Eğer gasabına sabretseydi "**halîm**" olacaktı.⁽¹⁰¹⁾ Zaten ağırlık, halimlik, selimlik, onda yoktur. Halbuki İslam, kişi zulüm görse de, zalime karşı haddi aşmayı tavsiye etmez

"Adli ihsanı emreder, taşkın kötülükten, münkirden zulüm ve serkeşlikten men eder."⁽¹⁰²⁾ Daha çok, affı, kolaylığı benimser.⁽¹⁰³⁾ Fahşânın açığını gizlisini haram eder.⁽¹⁰⁴⁾ **Müslüman kendisi dışındakilerin canına, malına, ırzına tecavüz edemez.**⁽¹⁰⁵⁾ Allah resulü . "Dünyanın zevali bana bir müminin katlinden daha ehvendir" buyurur⁽¹⁰⁶⁾ Allah Resulü **müslümanın zalim olmasını istemediği gibi, zalime yardımı da men eder.**⁽¹⁰⁷⁾

Mecelle'nin 19 maddesinde "La zarare vela zırar" yani İslam'da başkasına "zarar vermek ve zarara zararlarla mukabele etmek yoktur." Yani **İslam cahiliyenin zıddına**, müminin, başkasının malına, canına zarar vermesini haram kılmıştır. Çünkü **zarar haksızlıktır, zulümdür, sınırı geçmektir.** Eğer birisi başkasının hukukunu çiğnemiş, malına canına zarar vermişse, zararın, haksızlığın, ortadan kaldırılması gerekir. Çünkü "zarar izale olunur." Yoksa zarara zararlar, zulme karşılık vermek, doğru olmaz. Zarar gören kişinin zararın izalesi için mahkemeye müracaatı gerekir. Mesela malı telef edilen bir müslümanın, telef edenin malını telefine müsaade edilmez. Zarar kendi misliyle izale olunmaz"⁽¹⁰⁸⁾

Ama cahiliye zihniyeti, zulmedince zulümle mukabele ettiği gibi, **zulmedilmese de zulmü başlatmakta bir beis görmez.** O insanlara zulmetmeye-

(99) Luis Ma'lûf, el- Muncid fil- Luğa ve'l- A'lam, . Beyrut. 1973, s. 460- 481

(100) et- Tefsiru'l- Kebîr, IV, 137

(101) et- Tefsiru'l- Kebîr, IV, 137

(102) Nahl, 90

(103) Araf, 199

(104) Araf, 33; Ayrıca Bk. Fecru'l- İslâm, s. 130- 131

(105) el- Münîvî, Abdurraûf, Feyzu'l- Kadîr, I-VI, Beyrut ty. , V, II. (6677 hadis)

(106) Feyzu'l- Kadîr, V, 264, 307, 384, 398, 471

(107) Feyzu'l- Kadîr V. 398. 471. Cevahiru'l- Buhârî. s.218

(108) Zeydan, Abdülkerim, İslâm Hukukuna Giriş, terc. Şafak Ali, İstanbul 1976

ne zulmedileceğine inanır.⁽¹⁰⁹⁾ Zalim veya mazlum kavmine yardım eder.⁽¹¹⁰⁾

Bütün bu açıklamalar, **el- Câhil** adlandırması ile, cesur, pençeli, mütecaviz, mütehevvir, haşin, acımasız itidalsız, asabi bir aslana benzetilen cahiliye savaşçısı ile irtibatlandırıldığı zaman **el- Câhil** adının aslana ne kadar çok yakıştığı görülecektir.

Hilm, aceleyi terk,⁽¹¹¹⁾ kişinin kendini öfkenin heyecanından tutmasıdır.⁽¹¹²⁾ Hilmde bir teenni, ağırlık vardır. **Kişi öfke durumunda, gücü kudreti olduğu halde, kendini tehevürden, ani ve sert bir çıkıştan men eder, heyecanla karşı tarafa yüklenme, tecavüz ve hüşûnetle davranış yerine, sabrı, sükûneti, itidali, tahammülü tercih eder.** Tabi ki böyle bir davranış tarzı o kimsenin aklına⁽¹¹³⁾ ve anlayış üstünlüğüne delalet eder. Çünkü akılda, insanı tutma, zabdetme, dizginleme özelliği vardır. Akıl hissi davranmayı engeller, öfkeden meydana gelen heyecandan insanı tutar. Sanki insanı harekete sevk eden, tahrik eden, hafifleten heyecan ve hisler karşısında, **akıl onu manevi bir bağla bağlar.** Yerinden kaldırmaz. Gazab heyecanının gücü, aklın gücü karşısında hafif kalır.

2) Hilm'de Ağırlık ve Vakar Manası:

HLM kökünde bir ağırlık hareketliliğin zıddını ifade için kullanmak istediğimiz sükûn vakar manası vardır. Araplar "halame" adını verdikleri keneyi **hilim sahibi tasavvur ettikleri için** böyle adlandırdılar. Çünkü o çoğu zaman sükûnet halinde hareketsiz durmakta⁽¹¹⁴⁾ ve yapıştığı yerde kalmaktadır. Deriden emdiği kanla şişkin ağır hale gelen kene, **sanki ağırlığının tesiriyle yerinde kalmış gibidir.** Halim selimdir. Herhangi bir muharrik onu kolayca yerinden atamaz, hafife alamaz ve gazaplandırmaz.

Tehellüm; kurbanın su ile dolması, insanın şişmanlamasıdır. Kişinin şişmanlaması, kan emen kenenin dolmasına benzetilerek tehellümle ifade edilmiştir.⁽¹¹⁵⁾ **Su ile dolan kapla şişmanlayan insanda, kenenin kan emerek dolmasında olduğu gibi, ağırlık, sükûnet, hareketsizlik hakimdir. Meme başları da sütle dolunca, kene şeklini hatıra getirdiği için "haleme" diye adlan-**

(109) Muallakat, Züheyr, Muallaka beyt. 57, 59, s. 27- 28

(110) Tefsiru'l Kur'ân'ı- Azîm, II, 6; krş. Cevâhiru'l- Buhârî

(111) İbn- ü Fâris, Ebu'l- Huseyn Ahmed b. Fâris, Mu'cemu. Mekâyisu'l- Luğa, I- VI, tahkik Abdüsselâm Mahmud Harûn, Mısır. 1969- 1970, II, 93

(112) el- Müfredât, s. 129

(113) Müfredât, s. 129

(114) Müfredât, s. 129; Mekâyisu'l- Luğa, II, 93; [kelimenin üç aslı vardır. Birincisi aceleyi terk, ikincisi bir şeyin delinmesi, üçüncüsü rû yada görmektir. Birinci asla göre hilm tayş'ın (hareketlilik, akıl azlığı, sürçmek, meyl vb. zıddıdır.) el- Müfredât, s. 129; (hilim insanın kendini ve tabiatını öfkenin heyecanından alıkoymasıdır. Menâr Tefsirinde (ve'l- Kâzîmîne'l- Gayza) ayeti açıklanırken, gazabla gayzın farkı ele alınır. Gayz, kötü bir şey görülünce insan tabiatından gelen heyecandır. Gazab ise, arkasından intikam gelen bir heyecandır. el- Müfredât böylece bir heyecandan insanın kendinin tutulmasını hilm olarak tarif ediyor.) Sk. Tefsiru'l- Menar, IV, 134; el- Tefsiru'l- Kabir, IV, 137 (sabırdan söz edilirken gazaba sabrın hilm olduğu gazaba sabretmemenin taşkınlık hafif meşreblilik manâsına gelen "Nezak" ile belirtilir ki, kaynaklardaki manâlar birbirini desteklemekle hilm'in cehte Nezake sabırsızlığa tayşa göre daha zor olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece hilmde bir ağırlık, bilgelilik, cehilde zulüm, taşkınlık, hafiflik, tayş, nezak gibi vasıfların olduğu da ortaya çıkmaktadır.

(115) Mekâyisu'l- Luğa, II, 93; Müncid, s. 150

dırılmışlardır.⁽¹¹⁶⁾ Harekete geçmeme ve sükûn hali, direşme, mücadele, tecavüz ve saldırı karşısında, sertlikle, aynı veya daha baskın bir güçle karşı koyma durumunu engeller. Hilmin yumuşaklığı ve ağırlığı, tecavüzkâr, saldırgan, sert tutumları, tehevür ve tahammülsüzlüğü emecek, asabiliği, itidalsizliği emici tavrıyla eritecektir. Hilm'de afv ve safhla muamele hali galibdir. Suçlu suçlu kadar cezalandırılır. Şuarâ Suresinin son ayetlerinde⁽¹¹⁷⁾ cahiliye şairlerinden söz edilirken, onlara ancak azgınlara uyacağı dile getirildikten sonra, onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıkları, yapmadıklarını yapmış gibi söyledikleri zikredilir. Aslında yalan da bir bakıma sözde doğruluk sınırını aşmış yalana meyletmek, kendini tutamayıp yalana, yersiz mübalağalara kaymaktır. "Fahr ve nahve" düşkünü Araplar, böyle günahkârları, kendi kabilelerini göklere çıkarıp, onlarda olmayan vasıflarla öven, hasımlarını aynı şekilde yerin dibine batıran iftiracı yalancı şairleri, taşkın sözlü kimseleri severlerdi.

Müslümanlara gelince, onlar her hal ve hareketlerinde dengeli, itidalidirler. Onları şeytanın vesvesesi kolayca yoldan çıkaramaz, sözlerinde, bir yalan olan iftira ve yapmadığı şeyle kendini ve bir kimseyi övgü yoktur. Kendilerini övmekten hoşlanmazlar. Allah'a inananlar, Allah'ın sınırlarını çizdiği emir ve nehiylerle belli ettiği salihât'ı işlerler. Allah'ı unutmazlar ve çok zikrederler. Yalnız "haksızlığa uğratıldıkları zaman haklarını alırlar."⁽¹¹⁸⁾ Fakat zulme zulümle mukabele etmekle, taşkınlık yaparak değil, bir kimsenin kusuruna karşı o miktar kadar mukabele ederek intikam alırlar.⁽¹¹⁹⁾ Tehevüre kapılıp, suçlu üzerinde hücumla kendilerini kaybetmezler. Onlar "Bir kimse günah işlerse cezası ancak o günah kadardır."⁽¹²⁰⁾ "Günahın cezası misliyle bir seyyiedir."⁽¹²¹⁾, "kendine zulmeden zalimden, zulmü miktarı hakkını alan kimselere, işte onların aleyhine bir yol yoktur."⁽¹²²⁾ kadesini bilirler. "Ama kim affeder ve barışırsa, onun ecri Allah'a aittir."⁽¹²³⁾ Halbuki cahiliye zihniyeti böyle tavırları benimsemez. Orda, saldıрма, taciz etme, tahrik, kabalık, zorbalık, kabadayılık görülür. Bu manası ile selm, selamet ve hilmin karşısında yer alması daha tabiidir. Hilm ve iman dinamiği, adl, kıst, İslam, sabır, tahammül, mülayemet, hayr gibi şeylerdir.⁽¹²⁴⁾ İslam'da tağlik, bağilik, haddi geçme, tecavüz, zarara zararlar mu-

(116) Mekâyîsu'l- Luğa, II, 93:

(117) Şuarâ, 221-226

(118) Şuarâ, 227 ("Ventesarû min ba'di mâ zulimû")

(119) Bazı durumlarda mazlûmun zalimden zulmedildiği kadar ile hakkını almasına cevaz vardır. Mukabele caiz olmayan yerler de vardır. Biri bir kimseye "zâni" deyip iftira atsa, iftiraya maruz kalan aynı şeyi söyleyerek mukabele edemez. Söylediği takdirde, ona da hadd-i kazîf gerekir. Mehmed Vehbi, Ahkâm-ı Kuraniye, İstanbul 1971, s. 412- 414

(120) el- Mü'min, 40

(121) Şûra, 40

(122) Şûra, 40

(123) Şûra, 40; Ayrıca Bk. Ayet 43

(124) Kuran Okumaları, s. 49

kabele etme⁽¹²⁵⁾ yoktur. Resulullah kötü davranarak başkalarını kötülüğe ve günaha itmeyi ve tahriki yasaklamıştır.⁽¹²⁶⁾ Bir mümini kendisinde olmayan bir vasıfla kızdıran onun işleyeceği günahı yüklenmiş olur.⁽¹²⁷⁾ İslam zarara uğrayanın hakkını almayı, genelde hakime müracaatla, izale etmektedir. Böylece suçlunun karşısına İslam veya asıl kanun koyucusu Allah çıkmakta suçluyu cezalandırmak ona bırakılmaktadır.

Halbuki, Cahiliye zihniyeti makul, intikam fikrinin ve karşılıklı düşmanlığın kökünü kesen, kan davalarını önleyici bir mahiyeti olan, topluma selm, selamet, sulh ve sükûnun gelmesine vesile olan, hilm münasip düşen bir telakkinin karşısındadır,⁽¹²⁸⁾ **haksızlığı bir an önce, zulme uğrayanın izale etmesini ister.** Cahiliyye bu zihniyetini ve hayat felsefesini bir şiirde şöyle dile getirir :

"Ela La yechelen Ahadün aleynâ-fe nechele FevkaCehli'l- Cahiliyye"

"Sakin kimse bizi tanımamazlıktan gelmesin. Yoksa biz de onu cahiliyye cehli ile tanımamazlıktan geliriz."⁽¹²⁹⁾

Tanımamazlıktan gelmek, önemsememeyi, hafife almayı, kendine kabilesinin yüceliğine ve kendi gücüne inanmayı ve güvenmeyi çağırıştırır. Cahiliye zihniyeti fahredene karşı fahrla, saldırana karşı saldırı ile, sert davranana karşı sertlikle, tanımazlıktan gelene tanımazlıkla, barbarlığa barbarlıkla⁽¹³⁰⁾ mukabeleyi teklif eder. Bu özelliğinden dolayı Goldziher "Cahiliyye"yi barbarlıkla manâlandırır.⁽¹³¹⁾ İslam hoyrat saldırgan efesi bir tutum, kabadayılık ve sertlik yerine; itidal, adalet, tevazu, hilm gibi değerleri teklif etmiş, hukukun hâkimiyetini ileri sürmüştür. İslam vara yoğa öfkelenmeyi hafif meşrepliği, düşüncesizce hamaseti, asayişî haleldar etmeyi tasvip etmez.⁽¹³²⁾ İslam hasetçi, öfkeli, asabi, patavatsız mizacın dışa yansımaya tavrı alır. Kişinin böyle duyguların ve mizacın mahkûmu olmasına hoş bakmaz. Öfkenin tezahüründen çok yutulmasını benimser.⁽¹³³⁾ Zalime ve zulme açıkça tavrı alır. Zalimlikle hakka tecavüzü, başkasının hakkını tanımamayı, kesinlikle reddeder.⁽¹³⁴⁾ Zulme zulümle mukabeleyi tavsib etmez.

3) Hilim Sükûnettir :

(125) İbnü Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim, el- Eşbâh ven- Nezâir, tahkik. Muhammed Mutî, Dimaşk. 1986, s. 94 (İslâm'da zarar verme zarara zararla mukabele olmadığı hususu geniş şekilde açıklanmaktadır.) Ayrıca Bk. Blimen, Ömer Nasûhi, Hukuk- ı İslâmiyye ve İslâ hatı Fikhiyye Kâmusu, I- VII, İstanbul. 1985, I, 261

(126) Sen'ânî, Muhammed b. İsmâîl, Sübûlûs- Selâm Şerhu bulûg'il- Merâm, I- IV, Beyrut. 1960, IV, 166

(127) Lisânu'l Arab, I, 713

(128) Kır. Ahkâm- ı Kurâniyye, s. 257, 414- 415, 417 vd.

(129) Fecru'l- İslâm, s. 120; Tûlûcû Süleyman, Câhiliyye Kelimesinin Manâ ve Menşei, A. Ü. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, Ankara. 1980, (4. sayı ayrı basım), s. 281

(130) Cahiliyye Kelimesinin Manâ ve Menşei, s. 281

(131) Kuran'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar, s. 44. 97. 206

(132) A.g.e, s. 52; Ayrıca Bk. Al- İmran, 134 (Bu ayette öfkesini yutanlar övülmektedir.)

(133) Cevâhiru'l- Buhârî, s. 217vd. (Mezâlim: - 5. 8. 10)

(134) el- Mu'cemu'l- Vasit, I, 144

Cehile kelimesinin kaynama manasını ifadesinin de; ateşli bir kızgınlık ve taşkınlığı, insanın itidalini kaybetmesini çağrıştırdığını düşünüyoruz. Kaynama, durgun suya göre bir hareket, galeyana gelme, sınırı aşma, heyecan manası ifade etmiyor mu? Şair mürüvvetin unsurlarından olan cömertliğini⁽¹³⁵⁾ şöyle dile getirir.

"Ve duhmin tusâdîhâl- Velâîdu Cilletin,

İzâcehilet evcâfuhâ lem Tehallemî"

"Cariyelerimizin avladığı büyük kazanlar cahil olunca (kaynamaya başlayınca) bir daha halim olmaz. (sükûnet bulmaz)"⁽¹³⁶⁾

Burada yemek kazanları cariyelerin avlayıp misafirlerin yemesine hazırladıkları büyük avlara benzetilmiştir. Cahiliye Araplarında iyi av yapmak, büyük av hayvanı öldürmek bir fahr vesilesi olduğu gibi, av etinin cömertçe bir ağa tavrıyla, kişinin ve kaviminin şerefi için, misafirlere ikram edilmesi de önemlidir. Büyük avlar, (kazanlar) misafirler için pişirilmeye, kazanlar kaynamaya başladığı zaman; "kaynamak" "cehilet" fiili ile ifade edilmiştir. Kazanlar ateş üzerine konup, bir zaman sonra ısınınca, içindeki sulu et, önce hareketsiz, sakin, halim, selim bir haldeyken, zamanla ateşin ısıtması ve tesiriyle, hilmini kaybeder. Harekete geçer. Bir gözenin görünmeyen bir gücün tesiri ile kaynaması gibi, pek heyecanlıdır ve kendine hakim değildir. Haddini aşarak galeyana gelir ve kaynamasını sürdürür. Artık onu etkisine alan ateş, kendisine hâkimdir. İnsanlara benzeyen siyah büyük kazanlar, sanki kendilerini heyecana getiren, coşturan ateşin, kaçınılmaz tesirindedirler. Burada zor olan, içten gelen coşku ve heyecana hakim olabilmektir. Şu halde, halim olabilmek büyük bir gücü gerektirir, aslında insanın pasifliğini değil gücünü gösterir. Gerçekten güçlü bir insan öfkesi anında kendine hakim olabilen insandır. Şu halde cahil insan, hafif meşrebdir, çabuk tahrik olur ve heyecanla kapılır. Zaten cehl kelimesinin iki aslından biri de hiffettir.⁽¹³⁷⁾ Burada şair cehlin hilmini zıddı oluşunu çok güzel bir istiare ile ifade etmiştir.

4)Hilm- tahrik ilişkisi:

Cahil saldırgan kişide, hilm ve sükûnda olanları, yerinde hareketsiz bulunanları tahrik, onlara tecavüz, taciz, rahat bırakmama özelliği de vardır ki bu manası ile yine hilmin zıddı oluşuna bir işaret bulmaktayız.

"İstecheletir- Rîhu'l- Ğusn" "rüzgâr dalı hareket ettirdi."⁽¹³⁸⁾ Hilim keli-

(135) Kuranda Dini ve Ahlâkî Kavramlar, s. 110, 112

(136) İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, trc. Ateş, Süleyman, Ankara, ty, s. 194 (el- Hamase, DCCLXII. i)

(137) Mekâyisü'l- Luğa, I, 469; el- Kâmûsü'l- Muhîr, III, 364; Cevâhirü'l- Buhârî, s. 405 (Edep, 75)

(138) El- Kâmûsü'l- Muhîr, III, 364; Muhtârü's- Sihâh, s. 115; Mekâyisü'l- Luğa, I, 469.

mesinin manâsını hatırdâ tutarak bu cümle üzerinde konuşacak olursak, rüzgârın, hiç şüphesiz kendi halinde, halim, etrafa zararsız duran dala sataştığını, onunla hiç yoktan çekişmeye başladığını, onu izaç ettiğini, hafife almak, hakkına tecavüz etmek istediğini, onu kale almadığını görürüz. Sanki rüzgâr onu elinde oyuncak etmek istemekte, haklı hiç bir sebep yokken ona tahakküm etmekte, ona kaba ve barbar davranmakta, hakkını hukukunu hiçe saymaktadır. Müfredât'ın beyanına göre kendi **gücüne güvenen müstekbir, kendini güçlü sayan, mağrur bir hal takınan rüzgârın durumu burada bir istiare ile beyan edilmiştir.**⁽¹³⁹⁾ Gerekirse rüzgâr tutumunu daha da sertleştirip dalın yapraklarını koparacak, **dala ait olan şeyleri zorla ondan alacaktır.** Eğer biraz daha kuvvetli olursa, dalı sallamak, harekete geçirmek, rahat bırakmamak bir yana onu tamamen ortadan kaldırmak ve **hayatına son vermek** yoluna gitmekten çekinmeyecektir.

Burada dikkat çeken bir başka husus **rüzgârın dalı itişme, kakışma, cehl ve kaba davranışa itmesidir.**⁽¹⁴⁰⁾ Rüzgâr onu harekete geçirip tahrik etmekle ondan da benzer bir davranışta bulunmasını ister gibidir. Burada hilmin (ve biraz da selmin) zıddı olan cehl altında hoyratlık, cebbarlık, tahakküm, zorbalık manalarını buluyoruz.

Cehlin sertlik ve tahrik manâsını, Kur'ân-ı Kerim'den selâm konusunu incelerken ele aldığımız bir örnek çok iyi yansıtır.

"Ve Ibâdur- Rahmânî yemşûne Ale'l- Arzı hevnen, veizâ hâtabe hüml- Câhilûne kâlû selâmen"

"Rahmanın kulları yeryüzünde mütavazi yürürler, cahiller kendilerine takıldıkları zaman selâm "derler" ⁽¹⁴¹⁾ Müminlerde asıl olan **hareketlerinde konuşmalarında, tavırlarında, mülayim, mütavazi, vakarlı olmaktır. Onlarda ilm ve anlayışın ağırlığı vardır.** Onlar, cebbarene, kabadayıca, sert, kibirli, mütebahtir, mağrurane, kaba, haşin bir manzara çizerek yürümezler. Onların yürüyüşü efeli değildir. Yürürken etraflarını tahrik etmezler, eza vermezler, kibirli sallana sallana "var mı bana yan bakan? psikolojisi ile gitmezler. Yürürken hervele yapar ve güç gösterisinde bulunur gibi değildirler. **Hesaplı ölçülü, merhamet tavırlı adım atarlar.** Yürüme halinde onlara bakılınca belâlı birisi değil emniyet ve asayiş mesajı verirler."⁽¹⁴²⁾ Tecavüzkâr,

(139) el- Müfredât, s. 102; Mekoyisu'l-Luğa, I, 489

(140) el- Müfredât s. 102

(141) Hak Dini, V, 3611; Mec. Tefâsîr (Envârü'l- Tenzil Medârikü'-Tenzil), IV, 455

(142) Hak Dini, V, 3611; Mec. Tefâsîr (Medârik), IV, 455 (Ayet-i kerimenin kutsal ayeti ile neshedildiği ifade edilmektedir. Çünkü kutsal ayetli müslümanları İslâm Devleti sınırları dahilinde olmayan müşriklerle yeri geldiğinde cihada çağırırmaktadırlar. Müslüman toplumunda, müslümanların zaten birbirlerine cahiliyye zihniyetli insanlar gibi davranmayacakları açıktır. Halbuki bu ayet- i kerime nazil olduğunda cahiliye insanları ile müslümanlar aynı toplumda bir arada yaşıyorlardı.)

saldırgan itişip dalaşma zihniyetli, çelişken, direşken, cahiliye insanları onlara laf atıp sataşınca, halim selim bulunup af ve safla karşılık verme⁽¹⁴³⁾ yolunu tutarlar. Tahammüllü, sabırlı davranırlar, mukabele-i bilmisil yapmazlar.

Ayetin **mefhum-ı muhalifi** düşünülürse cahiliye zihniyeti insanların nasıl bir psikoloji ve davranış yansıttığı anlaşılacaktır. Onlar; hiç sebep yokken dille veya hareketleri ile müminlere sataşırlar, cahilliklerinin ve düşmanlıklarının gereği olarak onları rahatsız ederler, müminleri hafife alırlar, onları rahat bırakmazlar ve onlara hücum etmek isterler.

5) Cahiliye İnsanı Neden Hâlim Değil?

Cahiliye insanın zulme saldırıya iten küfür ve cehaletlerinin iktizası olan, takdib, bağı, utöv, fesad, zulüm, kibir⁽¹⁴⁴⁾ gibi şeylerdir. Zenginliklerine, güçlerine güvenmeleridir. Taşkınlıklarına mahkûm dünyevi ve menfaatperest olan bu insanlar "zulmetmezsen zulüm görürsün"⁽¹⁴⁵⁾ psikolojisi ve alışkanlığı içindedirler. **Onlara göre şerefli olmak** tehevüre ve gözüpekliğe, otoriteye, isyana dayalıdır. Alçak gönüllülük onlar için düşüklüğün delilidir.⁽¹⁴⁶⁾ Muayyen bir hadde durmak ve başkasının hakkını ihlal etmemek gibi bir adalet zihniyetleri yoktur. Onları bağlayan, harekete geçiren tek güç "**Asabiyet**" duygusudur.

Bu gibi sebeplerden dolayı, **onların yürüyüşünde tevazu, halim, selimlik, merhamet, başkasının hakkına saygı tavrı yerine, tebahtur, kibir, istikrar, saygısızlık, sertlik, zorbalık tahrip etme, rahatsız etme, başkasını da bu tür davranışlara itme, cebbarlık hakimdir.** Bununla **dedelerinden tevarüs ettiklerine inandıkları şerefe, şuna buna sataşıp tahakküm ederek, barbarlık ve zorbalık yaparak yeni şerefler eklediklerine inanırlar.** Onlar için "Allah Rızası" değil cahiliye insanların verecekleri bu tür **şeref payesi** asıldır. Onlar aslında, övünmek ve müfahare için de bunu yaparlar.

Aslında cahiliye insanını bu psikolojiye iten kanaatimizce, toplumda zamanla yerleşmiş yanlış değer ölçüleridir. "**Eğer zulmetmezsen zulmedilirsin**" düşüncesi hareket noktası kabul edilirse **sadece zalimlerin ve mazlumların varolduğu bir toplumu** karşımızda buluruz. Elbette burada mazlumlar, zayıf ve güçsüzler, zalimler güçlülerdir. Böyle bir içtimai yapıda insan hiç değilse her zaman potansiyel bir zulüm ve zalimler karşısındadır. Kendini ve kendinden ayrılmadığı kabilesini sürekli zulüm tehdidi altında görür. **O ve kabilesi dışındakiler, ona düşman ve yabancısıdır.** Ona saldırmaya hazır vaziyet-

(143) Mecmau't- Tefâsîr, (Envâru'l- Tenzîl. Lubâbu't- Tenzîl Medâriku't- Temîl), IV, 459

(144) Kuran Okumaları, s. 91

(145) Muallakât, s. 27, 97 (Züheyr, Muallakâ) Kuran'da Dini ve Ahlâkî kavramlar, s. 81; krş. Abdülkâdir Udeh, el- Teşrîu'l- Cinal, I- II, Beyrut. ty, s. 128 Cevahiru'l- Buhârî, s. 113; Tefsiru'l- Kuranil- Azîm, II, 6

(146) Kuran'da Alâkî kavramlar s. 17, 107

tedirler. Hatta saldırırlar. Bu psikoloji içindeki bir insan, ya peşinen saldırılmayı, tacizi, kendi halinde olmayı yeğlenip mazlumlığa soyunacak veya "zulmetmezsen zulmedilirsin, kardeşine zalim de olsa mazlum da olsa yardım et."⁽¹⁴⁷⁾ prensibini tercih ederek kavmiyetçe dayanışma ruhu ile⁽¹⁴⁸⁾ zalimliği tercih edecektir. Aslında bu durum, cahiliyye'nin çıkmazlarından ve insanı insaniyetten ettirip nihayetsiz bir vahşetle, kalp ve aklın muktezasını iptal ettirmesindendir.

6) Cahiliyyede Gücün Zulmü İktizası ve Müslümanın Psikolojisi

Yukarıdaki açıklamalardan hareket edersek cahiliyye zihniyetli bir insanda, gücün zulmü gerektirmesinden daha tabii bir şey yoktur. Çünkü onun hayatı karşı tarafı düşman ve ecnebi görme, yaşama ve bekasını temin etme hedefinin gerçekleştirilmesinde karşınının hücumuna maruz kalmama ve **zalim bir mücadele dinamiği** üzerine oturur. Böylesi kötümser bir tablo içinde, kendisini yalnız bulan, her şeye gücü yeten bir varlığa dayanmadığından dolayı istinat noktası arayan insan, kabile asabiyetine yaslanmaya mecbur olarak ben ve veya biz duygusu merkezli bir kabile kardeşliği ile kendisine saldırmasına, hükmedilmesine zorbalık yapılmasına fırsat tanımadan acımasızca, aynı şeyleri icra etmede kendini haklı bulacaktır. Bu cebbar, hodfuruşane, bencil, menfaat perest, zalim **kabile asabiyetini ve kendini ; kendinin efendisi bilen insan**, kendisini, kendisinin ve kabilesinin sayan adam, başka bir türlü nasıl hareket edebilir? halbuki rahman kullarının Rabb'i, onları yaratan, ihtiyaçlarını karşılayan, rızık veren bütün mülkün sahibidir. Onlar kavimleri veya kendileri hesabına hareket edemezler, kendilerini saymazlar, nefislerini, kendilerinin Rabb'i ve maliki bilmezler. Davranışları fırvanâne ve kendi hesaplarına değil Allah namına ve hesabınadır. Ondan korkarlar, geliş güzel hareket edemezler, kendilerini hür ve müstakil addetmezler.

Hem, onlara göre her şey yabancı, düşman ve zalim görünmez. Kişinin bir kabile ve ırka mensup olması, başkalarına dil uzatmasına sebep olmaz. **Mümin kendisini çevreleyen dış aleme karşı kötümser değildir.**⁽¹⁴⁹⁾ Müslüman, kendini hiçbir şeyden tekebbür edecek derecede büyük tutmaz. Ona göre Allah karşısında her şey, mabudiyetten uzaklık noktasında ve yaratılma ve mahlûk olma hususunda birdir. Kâinattaki hiçbir şey kendine malik değildir, "*Ben kendime aidim*" diyemez. Her şey, gücü her şeye yeten Hakkın

(147) Cevâhiru'l Buhârî s. 128 (Mezâlim. 4); Muallikât. s. 26- 27; Tarîhu'l- Hamîs II, 84- 85, 90; Buhârî. V, 94, 98; Megâzi II, 836- 837; Bu- hârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. Edebu'l- Mufred. Terc. Serh. Yavuz A. Fikri İstanbul. 1979. I: 261, 410, 474, 479, 563

(148) Kuran'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar s. 72, 84, 88

(149) Kuran'da Dini ve Ahlâkî kavramlar s. 88 Watt. W. Mont Gomery. İslâm Nedir. terc. Elif Rıza İstanbul. 1993 s. 78; Feyzu'l- Kadîr IV, 296 (Zalimlerin ve yardımcıların ateşte olduğu belirtilir. IV, 407: 5783 numaralı hadiste düşmanlığın Allah tarafından seçilmeyen iki gayretten biri olduğu açıklanır.) V, 7 : Her müslümanın diğer müslümana, kabile ve ırk farkı gözetilmeksizin malı, ırzı kanı haramdır. Müslüman kardeşini hakir göremez Bk. 6677 nolu hadis)

mahlûkudur ve üzerinde Allah'ın varlığına, esmasına işaretler olan bir nevi aynalardır. **Böyle olunca mümin ; her şeye karşı dostane bakar, çünkü her şey kendisi gibi mahlûktur, Allah'ın yaratması ile tanzimi ile var olmuştur.** Onu ve diğerlerini vucud mertebesinde tutan O'dur. Bütün insanlar O'nun mahluku ve misilsiz sanatıdır. O kendisini sâcid ve âbid bir kul tanıdığı gibi, semavât ve arzdeki her şeyi de sâcid ve âbid görür.⁽¹⁵⁰⁾ Allah'ın emirlerini dinlemeyen insanların organları, vücutlarının işleyişi de görevlerinde devam etmekle, onun emrinde olduklarını göstermektedirler.

Kendini kul bilen mümin, Allah'tan başka en büyük mahlûkata bile kulluk etmez, ubudiyette bulunmaz. Değil süfli menfaatler, cennet gibi en büyük bir gaye ve menfaati bile ibadetine gaye tutmaz. Celal sahibi Fâtır'ının emri ve izni olmadan tezellül etmez. Onun kulluğunda bir büyüklük vardır. **Fakat o somurtkan, deli bozuk, müstekbir, alaycı, tahrikçi değildir. Hayasızlık, kabadayılık, küstahlık, şımarıklık yapmaz.** Allah katında şerefli olmayı tercih eder. Kaba saba, patlamaya hazır, taşkın, kasıtlı yürüyüşlü, fırsatçı ve saldırgan bir kimliği yoktur. Hemen heyecana kapılmak, mütehevvir olmak, hafif meşreplilik onun kimliği ile uyusmaz.

O halim selimdir, dostçadır. Vakurdur, abddir ama; sanki Abdiyeti içinde bir sultandır. Mağrur ve alaycı değildir. Kılı kırk yaran bir anlayış inceliği ile hadiseleri değerlendirir. Başkalarını hor görmez. **Gerçek gücün pehlivanlığın, gazap anında kendine hakim olmak olduğunu bilir.**⁽¹⁵¹⁾ Evet "**Gücün olmadığı yerde hilm yoktur.**"⁽¹⁵²⁾ Onun hilminde büyük bir güç saklıdır. O insanların teveccühü kılığına bürünen riyadan kaçır. Onu şirk olarak değerlerdirir⁽¹⁵³⁾Şuna buna sataşmaz,⁽¹⁵⁴⁾ benliğinin kulu değildir. Semavat ve arzdeki bütün salih kulları kendine kardeş telakki eder. **Uhuvvetteki daireleri kavim kardeşliğine münhasır değildir.** Kardeşlerine samimi dua eder, onların saadetleri ile mesut olur. Ruhunda büyük bir inbisat ve ulviyet saklıdır. Kendini Allah'ın en edna bir mahlûkunun üstünde tutmamakla birlikte, **nihayetsiz tevazu ile her şeye gücü yeten Allah'a kul olmanın izzetini kendinde birleştirir.** Cahiliye insanının ona nispeten ne kadar fos ve aşağı olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

(150) Nahl, 49; Hac, 18; Rahmân, 6; Al-İmrân, 113; Arâf, 206. (Bunlar ve benzer ayetlerde, semavât ve arzdeki her şeyin, mümin in-sanların, meleklerin Allah'a secde ettikleri belirtilir.)

(151) Sübü'l's-Selâm IV, 182 (Tehib babının iki numaralı hadisin de gerçek pehlivanlığın ve güçlüğünün, nefisle mücadelede ve Onu kötülüklerden muhafaza, gazab anında kendine sahip olmak, tahrikler karşısında, intikam duygusuna karşı yenilimemekle ortaya çıkı-cağı belirtilir.) Ayrıca Bk. Kuranda Allah ve İnsan s. 195

(152) Kuranda Allah ve İnsan, s. 195

(153) Sübü'l's-Selâm, IV, 185

(154) a.g.e. IV, 188

KAYNAKLAR

- Ahmed Emin, Fecru'l- İslâm, ter. Serdaroğlu, Ahmet, Ankara ty. (Fecru'l- İslâm)
- Ahmed b. Fâris Mu'cemu Mekâyîsu'l- Luğa, I- IV, tahkik, Abdusselâm Mahmud, Harun, Mısır, 1969 (Mekâyîsu'l- Luğa)
- Arkoun Muhammed, Kur'an Okumaları. ter. Ünal, Ahmed Zeki, İstanbul, 1995 (Kur'an Okumaları)
- Alûsî, Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmut, Rûhu'l- Meânî, I- XXX, Beyrut, ty. Rûhû'l Me'ânî)
- el-Beyzâvî, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, Envârul- Tenzil ve Esrârul- Te'vil, Mecma'ut-Tefasir, I- VI; İstanbul, 1317 (Mec. Tafâsir) (Envârul-Tenzil)
- Bilmen Ömer Nasûhî, Hukuk-ı İslamiye ve Islâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, I- VII, İstanbul, 1985 (Hukûk-ı İslamiye ve Islâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu)
- el- Buhâri, Ebu Abdullah, Muhammed b. İsmail, Edebu'l- Müfred, I- II; ter. serh. Yavuz A. Fikri, İstanbul, 1971 (Edebu'l- Müfred)
- el- Cürcânî, Ali b. Muhammed, Kitâbu't- Ta'rîfat, yy. ty. (Kitâbu't- Ta'rîfat)
- el- Diyârbekrî, Huseyn b. Muhammed, Târîhu'l- Hamîs fi Ahvâl-i Enfes- i Nefis, I- II, Beyrut, ty. (Târîhu'l- Hamis)
- Ebu Temmâm, Cib b. Evs, el- Hamâse, Abdurrahim Alân, Riyad, 1981 (el- Hamâse)
- Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I- IX, İstanbul, 1979 (Hak Dini)
- Ferûzâbâdî, Muhammed b. Yâ'kûb, el- Kâmûsu'l- Muhît, I- IV, Mısır, 1952 (el- Kâmûsu'l- Muhît)
- Ferûzâbâdî, Muhammed b. Yâ'kûb, Tenvîru'l- Mekâbis min Tefsîr- i İbn-i Abbâs, Mecma'ut- Tefâsir I- VI, İstanbul, 1317 Mec. Tefâsir (Tenvîru'l- Mekâbis)
- el- Hazin, Alâuddîn Ali b. Muhammed, Lügâtul- Te'vil fi Meânî't- Tenzil, Mecma'u't- Tefâsir, I- VI İstanbul, 1317 (Mec. Tefâsir, (Lübâbu't- Te'vil)
- el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, Müfredât fî Ğarîbî'l- Kur'ân tahkik, Muhammed Geylânî, Beyrut, ty. (Müfredât)
- İbnü Kesir, ebu'l- Fidâ İsmâil b. Dimâr, Tefsîru'l- Kurânî'l- Azîm, I- IV, İstanbul, 1987 (Tefsîru'l- Kurânî'l- Azîm)
- İbnu'l- Manzûr Lisânu'l- Arab, Kahire, ty. I-VI Lisânu'l- Arab)
- İbnü Nuceym, Zeynuddîn b. İbrâhim, el- Eşbâh Ve'n- ne'air tahkik, Muhammed Mûtî, Dimaşk, 1986 (el- Eşbâh)
- İbnü sa'd et- Tabakâtul- Kubrâ, I- VIII, Beyrut, ty., (Tabakât)
- İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar, terc. Ayaz, Selâhattin, İstanbul 1991 (Kur'an'da Dini ve Ahlâkî kavramlar)
- İzutsu, Toshihiko, Kur'anda Allah ve İnsan, ter. Ateş Süleyman, Ankara, tu. (Kur'an'a Allah ve İnsan)
- Luis, Ma'lûf el- Muncid fîl- luğâ ve'l- Alâm, Beyrut, 1973, (el- Muncid)
- Mehmed Vehbi Ahkâm- ı Kurâniye, İstanbul, 1971 (Ahkâm- ı Kurâniye)
- el- Muberrred el- Kâmil I- IV Kahire, 1956, (el- Kâmil)
- el- Munevi Abdurraûf, Feyzu'l- Kadîr, I- VI, Beyrut, ty. (Feyzu'l- Kadîr)
- Muhammed Hamidullah, Mecmû'atu'l- Vesâiki's- Siyâsiye, Beyrut, 1987, (el- Vesâik)
- Mumammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, I-II, Tuğ, Salih, İstanbul, 1980, (İslam Peygamberi)

- Muhammed Reşit Rıza, Tefsîru'l- Menar, I- XII, Beyrut, ty.(Tefsîru'l- Menâr)
- Mustafa Muhammed Umâre, Cevâhiru'l-Buhârî, terc. Ali oğlu Hasan, İst., ty.,(Cevâhiru'l- Buhârî) Muallekât, (metin tercüme bir arada) terc. Yaltakaya, Şerafed-din, İstanbul, 1989 (Muallekât)
- en- Neseî, Abdullah b. Ahmed, Medâriku't- Tenzîl ve Hakâiku't- Te'vîl Mecma'u't- Te-fâsîr, I-VI, İstanbul, 1317, [Mec.Tefâsîr (Medâriku't- Tenzîl)]
- Philip, K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, I-IV, terc. Tuğ, Salih İstanbul, 1980, (Si-yasi ve Kültürel İslâm Tarihi)
- er- Râzî, Abdulkadîr, Muhtârû's- Sıhâh Beyrut, 1974, (Muhtârû's- Sıhâh)
- er- Râzî Ömer b. Hüseyin et- Tefsîru'l- Kebîr, I-XXX, Beyrut, ty., (et- Tefsîru'l- Kebîr)
- es- San'ânî, Muhammed b. İsmâil, Sübûlü's- Selâm, I-IV, Beyrut,1960, (Sübûlü's -Se-lâm)
- Sarıcık, Murat, Zann-ı Cahiliyye, Hukm-i Cahiliyye, SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, I, Isparta, 1994, (Zann-ı Cahiliyye, Hukm-i Cahiliyye)
- el- Tabarî, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerîr, El- Câmi'u'l - Beyân fî Tefsî'l- Kurân, I-XV, Beyrut, ty. (Câmi'u'l Beyân)
- Tülücü, Süleyman, Cahiliye Kelimesinin Manâ ve Menşei, A.Ü. İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi, Ankara, 1980, (4. sayı ayrı basım) (Cahiliye Kelimesinin Manâ ve Menşei
- T.W. Arnold, İntişâr-ı İslâm Tarihi, ter. Günrüzler , Hasan, İstanbul, 1972, (İntişâr-ı İslâm Tarihi)
- es- Zebîdî Muhammed b. Murtazâ Tâcu'l- Arûs, I-XXV, tahkik Abdülkerim Ğırbâvî, yy. ty. (Tâcu'l- Arûs)
- Watt, W. Mont Gomery, İslâm Nedir? terc. Elif Rıza, İstanbul, 1993, (İslâm Nedir?)
- Zeydân, Abdülkerim, İslâm Hukukuna Giriş, ter. Şafak, Ali, İstanbul, 1976, (İslâm Hu-kukuna Giriş)